

O ENTROIDO

na Reserva da Biosfera Transfronteiriça Gerês-Xurés

Interreg

Espanha – Portugal

Co-financiado por
la Unión Europea
Co-financiado pela
União Europeia

GERÊS-XURÉS
mais sustentável

GERÊS-XURÉS
RESERVA DA BIOSFERA
TRANSFRONTEIRIÇA

DEPUTACIÓN
OURENSE

O ENTROIDO

na Reserva da Biosfera Transfronteiriza Gerês-Xurés

Interreg

Cofinanciado por
la Unión Europea
Cofinanciado pela
União Europeia

Espanha - Portugal

GERÊS-XURÉS
mais sustentável

GERÊS-XURÉS
RESERVA DA BIOSFERA
TRANSFRONTEIRIÇA

DEPUTACIÓN
OURENSE

O PROXECTO GERÊS-XURÉS MAIS SUSTENTÁVEL ESTÁ COFINANCIADO POLA UNIÓN EUROPEA A TRAVÉS DO PROGRAMA INTERREG VI A ESPANHA-PORTUGAL (POCTEP) 2021-2027

Interreg

Cofinanciado por
la Unión Europea
Cofinanciado pela
União Europeia

España – Portugal

**GERÊS-XURÉS
mais sustentável**

Presidente: Luis Menor Pérez

Edita: Proxecto GERÊS-XURÉS MAIS SUSTENTÁVEL

Coedita: Deputación de Ourense

Textos e fotografías: NOSO s.c.g

(novembro 2025)

Investigadores principais (Galicia):

Sergio Pereira Ibáñez

Daniel Añel Vázquez

Fotografías (Portugal)

Sombra Chinesa (Martin Dale, Diogo Costa)

Impresión: Gráficas Anduriña S.C.G.

Depósito Legal: VG 646-2025

Índice de contidos

Limiar	4
Territorio de entroido	6
Tempo de entroido	8
Entroido para non iniciados	10
Os entroidos que herdamos	14
Os entroidos na raia seca Gerês – Xurés	36
O Entroido de Bande	37
O Entroido de Entrimo	43
O Entroido de Lobios	48
O Entroido de Vilameá	53
O Entroido de Muíños	58
O Entroido de Cabril	62
O Entroido de Outeiro	66
O Entroido de Lindoso	69
O Entroido de Castro Leboreiro	73
O Entroido de Pitões das Júnias	76
O Entroido de Tourém	79
Fronte á despoboación, folión	82
Agradecementos	84
Bibliografía	86

NOTA

Este libro sobre o Entroido realizouse dentro do proxecto Gerês-Xurés Mais sustentábel, estando cofinanciado pola Unión Europea a través do programa Interreg VI España-Portugal (POCTEP) 2021-2027.

O proxecto Gerês-Xurés Mais sustentábel ten como principal obxectivo potenciar o papel da cultura e do turismo sostible no desenvolvemento económico, a inclusión social e a innovación social na Reserva da Biosfera Transfronteiriza Gerês-Xurés (RBTGX)

Limiar

O que o lector vai a encontrarse nas páxinas que seguen é unha breve guía divulgativa para coñecer aquelas celebracións de entroido que hoxe gozan de maior vitalidade no territorio raiano da Reserva da Biosfera Transfronteiriza Gerês-Xurés.

É unha publicación que pode empregarse como guía de visita: días, lugares e celebracións, preséntanse de maneira que permiten percorrer o territorio e achegarse a unha das súas manifestacións culturais máis significativas.

Ao mesmo tempo, ofrece unha breve introdución sobre o que é a festa do entroido e a diversidade de formas nas que se manifesta neste ámbito transfronteirizo.

O que esta publicación non pretende é ofrecer un catálogo de festas. Ao longo destas páxinas atoparás voces, imaxes e relatos que procuran achegar ao lector a unha realidade vivida: fragmentos das vivencias pasadas e presentes das comunidades de ambos lados da raia, portadoras dun rico patrimonio inmaterial compartido.

Esta publicación é o resultado dun traballo de campo desenvolvido ao longo do ano 2025, durante o cal se asistiu a diferentes entroidos e se entrevistou a numerosas persoas. Para a súa realización foi imprescindible a colaboración xenerosa e desinteresada de quen celebra ou celebrou o entroido no ámbito territorial da Reserva, acompañándonos nun proceso de descuberta. Sirvan estas páxinas de recoñecemento e agradecemento.

Compre sinalar que as imprecisións, erros ou omisións que poidan existir no texto que segue son responsabilidade unica e exclusivamente dos seus autores.

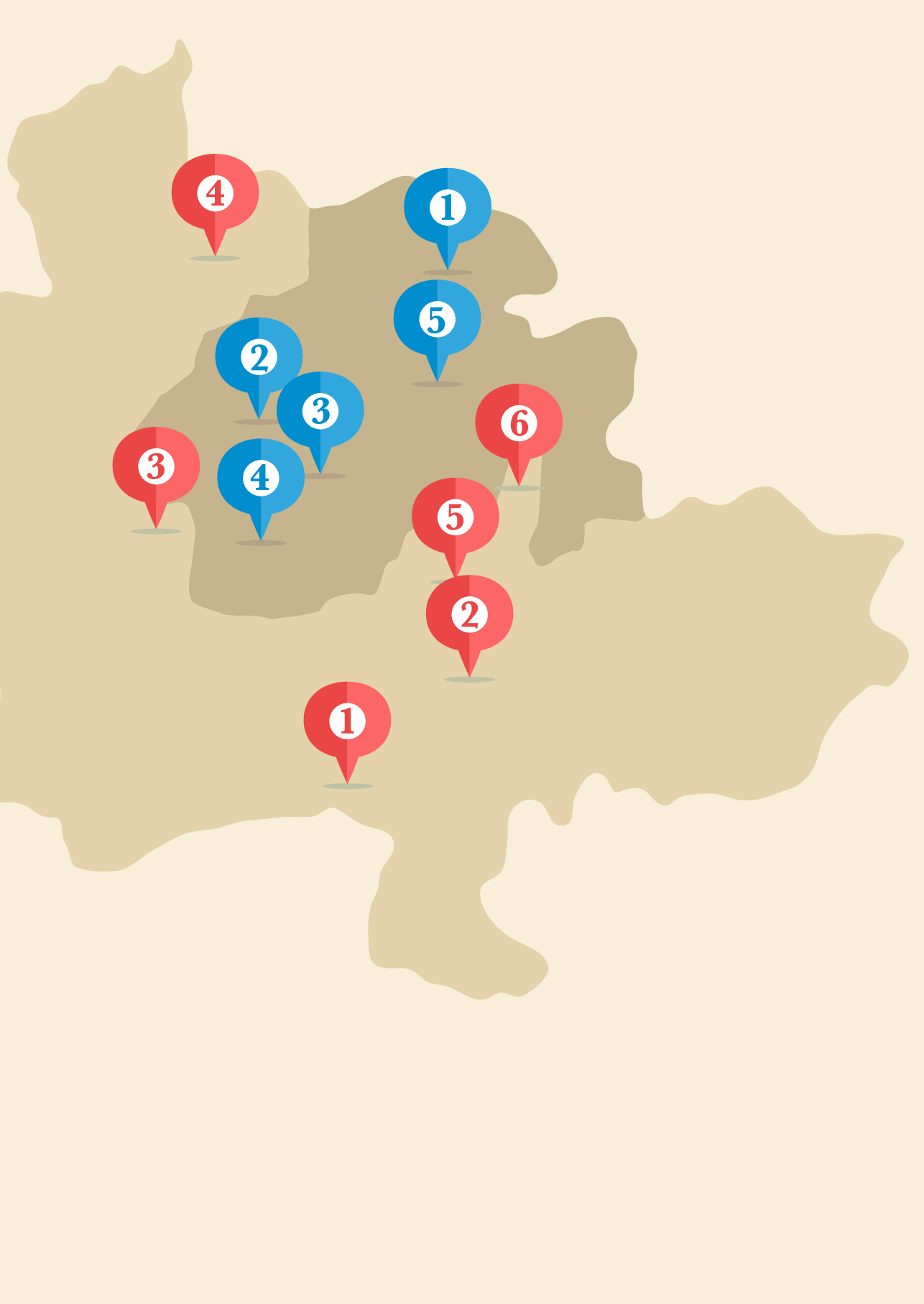
Territorio de entroido

Galicia

- 1 **Bande**
Troteiros
- 2 **Entrimo**
Madamitas e Madamitos
- 3 **Lobios**
Follateiros
- 4 **Lobios**
Danzantes de Vilameá
- 5 **Muínos**
Cabreiros

- 1 **Cabril**
Caretos
- 2 **Outeiro**
Folhateiros
- 3 **Lindoso**
Pai Velho
- 4 **Castro Leboreiro**
Farrangalheiros e farrapeiros
- 5 **Pitões das Júnias**
Caretos e Farrapões
- 6 **Tourém**
Felipeiros

Portugal

Tempo de entroido

O entroido inscríbese dentro do conxunto das máscaras propias do ciclo de inverno, concretamente na transición entre esta estación e a primavera. Tratábase dun momento fundamental para as sociedades agrícolas tradicionais, por ser unha fase clave do ciclo produtivo agrícola relacionado coa renovación da natureza.

A festa contribuía así a marcar o tempo, separando o período invernál, de maior recollemento doméstico e menor intensidade de traballo no campo, do ciclo primaveral e estival, asociado á reactivación das tarefas agrícolas.

Este calendario festivo foi reorganizado pola Igrexa cristiá ao converter o entroido nun rito de paso á Coresma, pasando esta festa relixiosa a determinar a data na que ten lugar o entroido.

O entroido é por tanto unha data móbil no calendario. Para o seu cálculo tense en conta o ciclo solar e lunar: o primeiro domingo posterior á primeira lúa chea de primavera é o día da Pascua de Resurrección, que pon fin á Coresma. Dende esa data retrocéndense corenta días para marcar o seu inicio, o mércores de Cinza. A partir do cal establécense tamén os días grandes de entroido, domingo e martes.

Segundo os lugares, os días principais reciben diferentes denominacións: domingo corredor ou fraco, domingo e martes gordo, etc.

Calendario extenso do entroido

Entroido para non iniciados

É o entroido una das manifestacións culturais mais emblemáticas de moitas zonas raianas entre Galicia e o norte de Portugal, e ao mesmo tempo, forma parte dun ámbito xeográfico moito maior que conecta este territorio co conxunto do continente europeo, onde existen celebracións semellantes.

Trátase dunha celebración propia do fin do tempo de inverno e da transición cara a primavera, situada inmediatamente antes da Coresma, que alén de determinar o seu lugar no calendario, lle confire parte do seu sentido dentro do ciclo festivo anual.

Xunto ás formas máis urbanas do entroido, -ou carnaval, denominación mais estendida neses ámbitos -, conviven os entroidos rurais tradicionais. Ambos modelos están presentes nos diferentes lugares e pobos da Reserva da Biosfera Transfronteiriza Gerês-Xurés, configurando unha realidade plural e diversa de manifestacións. É na súa dimensión rural onde o entroido continúa a ser unha festa comunitaria, na que a autoxestión por parte dos celebrantes mantén un papel clave.

O entroido caracterízase por ser un período de exceso alimentario, pola transgresión e inversión da orde habitual, pola risa, a burla e sátira, e pola presenza de diferentes máscaras que protagonizan distintos actos festivos que integran o conxunto da celebración.

A máscara ocupa un lugar central neste universo festivo: permite actuar con liberdade, transgredir normas e actuar de xeitos que non teñen cabida na vida cotiá. As figuras enmascaradas —vellos, novos, animais, personaxes burlescos— encarnan diferentes dimensións da festa: a desorde, a renovación, o xogo, a sátira... Porén, a máscara non só transforma ao portador, senón que modifica tamén a relación coa comunidade, que a reconece e responde fronte a ela: fuxindo, ríndose, provocando ou ocultándose.

Durante a festa instáurase un tempo diferente, fóra do tempo ordinario, cunhas regras propias e unha duración acoutada, no que se permite aquilo que durante o resto do ano está restrinxido ou prohibido.

Teorías sobre a orixe do entroido

As orixes do entroido son difíciles de rastrexar e pérdense no decorrer do tempo. Trátase, en realidade, dun compendio de ritos que se foron agregando, transformando ou desaparecendo ao longo dos séculos, polo que non hai unha única orixe, senón múltiples procedencias.

A maior parte dos investigadores coinciden en situar o núcleo das celebracións e a estrutura actual do rito en tempos medievais. Porén, non hai dúbida, e así o manifestan estes mesmos investigadores, o seu primeiro xermolo remontaríase moito tempo atrás. Diversas son as teorías.

Un primeiro grupo de autores relacionou o entroido con supervivencias de **ritos prehistóricos** vinculados ao ciclo agrario. Segundo esta interpretación as comunidades campesiñas, a través de ritos propiciatorios, buscaban asegurar a renovación da natureza tras o período invernal, da que dependía a súa supervivencia.

Un segundo enfoque atopa en festividades da **antigüidade clásica** o antecedente inmediato dos actuais entroidos. Entre elas adoitan citarse as Saturnalias, que tiñan lugar no solsticio de inverno, caracterizadas pola inversión temporal da orde social, o intercambio de agasallos e o exceso alimentario; as Lupercarias, celebradas a mediados de febreiro, durante as que se sacrificaban machos cabríos e se fabricaban coas súas peles látegos empregados polos oficiantes enmascados semiespidos, cuxos golpes crían propiciaban a fertilidade de mozas e mulleres; e as Matronalias, a mediados de marzo, centradas na honra ás mulleres, e na que as escravas, a semellanza do que lle ocorría aos escravos durante as saturnalias, gozaban de liberdade.

Finalmente, a teoría máis estendida, que vincula a configuración do entroido tal e como chegou até nós, co mundo **medieval europeo** e co papel da relixión cristiá. O termo carnaval aparece documentado xa no século XII, entendido como un período festivo de abundancia e carne que antecede, e se opón, ao tempo posterior de Coresma, marcado pola contención e abstinencia de excesos. Por outra banda, o comportamento burlesco, a crítica e sátira ás costumes sociais, e a inversión de xerarquías, formaría parte das coñecidas festas de loucos medievais, celebradas en distintos puntos da xeografía europea, caracterizadas pola suspensión temporal da orde establecida.

En síntese, a estrutura actual do entroido está estreitamente vinculada ao contexto medieval europeo e ao cristianismo, sen que isto negue a posibilidade de que quedasen integrados nel ritos e elementos procedentes de épocas anteriores desprovistos dos seus sentidos e significados orixinarios.

Sentidos e interpretacións

Relacionados coas diferentes orixes atribuídas ao entroido, desenvóléronse diversas interpretacións sobre os sentidos da festa e dos rituais que a integran. A continuación preséntanse as máis estendidas na literatura histórica e antropolóxica.

Rituais de celebración da renovación da natureza

Segundo esta lectura, o sentido primordial da festa estaría relacionado coa concepción cíclica do tempo e co tránsito simbólico do inverno á primavera. A festa expresaría así a necesidade de asegurar a continuidade da vida. En conxunto, a celebración do entroido sería a da renovación da natureza e o triunfo da vida sobre a morte.

Rituais de fertilidade

Estreitamente vinculada á anterior, esta interpretación entende que moitos dos actos que integrarían o entroido buscarían promover e favorecer a fertilidade. A natureza, así como o mundo animal e humano necesitan revitalizarse tralo período invernál a través de cerimoniaes específicas. As máscaras fustrigadores terían como función principal, a semellanza que as lupercarias, a de “activar” a capacidade xeradora de mulleres e dos campos. O protagonismo da mocidade, a inversión de roles de xénero, os xogos de achegamento entre mozas e mozos, a presenza de elementos e manifestacións de erotismo, reforzarían este tipo de lecturas sobre o sentido da celebración.

Ritos de inversión da orde

Outra interpretación destaca a ruptura temporal da norma social: o exceso alimentario en contextos tradicionais de escaseza, igualmente, o intercambio de roles de xéneros, a sátira pública de autoridades e institucións, a burla dos costumes sociais, etc., caracterizan, todas elas, o entroido como un momento de suspensión da orde social establecida.

Unha clave antropolóxica para entender a celebración

A etimoloxía dos termos entroido e entrudo, coas súas variantes galegas - antroido, entroiro, entruido o entrudio- e outras formas empregados no noroeste peninsular - antruejo e antruexo - poden darnos unha pista sobre o sentido da festa.

Todos eles derivan do termo latino introitus, ‘entrada’, que alude a un tempo de tránsito, é dicir, un período acoutado cun inicio e un final, no que a comunidade entraría nun estado excepcional, antes de retornar ao seu estado previo.

Este período liminar defínese pola desorde. Pero non é unha ruptura caótica, senón unha desorde regulada, na que operan inversións simbólicas respecto ao estado normal das cousas e onde os valores que se expresan son os contrarios aos da vida cotiá. Neste contexto, a máscara funciona como vehículo de disolución da identidade, esvaecendo os roles, funcións e xerarquías propias da estrutura social.

Pero ese tempo no que se cuestionan e poñen en suspenso todas esas normas é temporal, e chega ao seu fin coa morte simbólica da súa personificación, - co seu enterro ou queima -, para entrar noutro, a Coresma.

A suspensión da orde está, así, claramente delimitada. Neste senso, o entroido non nega a orde senón que a reafirma, lembrando a toda a comunidade que o mundo ordinario, e as súas regras, ha de ser restaurado.

Os entroidos que herdamos

As voces da festa

As informacións reunidas neste capítulo proceden de entrevistas realizadas durante varios meses do ano 2025 a vinte mulleres e dez homes dos concellos de Bande, Calvos de Randín, Entrimo, Muíños, Lobeira e Lobios.

Son persoas nadas entre 1928 e 1955, é dicir, con idades comprendidas entre os 70 e os 98 anos. As súas lembranzas permítennos asomarnos ao xeito en que se celebraba o entroido nas aldeas e parroquias dos pobos do lado galego da Reserva durante as décadas dos 40 e 60, antes das grandes transformacións que iniciaron a descomposición do mundo e cultura rural deste recuncho da fronteira e, en xeral, do conxunto do país.

Para lles dar protagonismo e recoñecemento, reproducense ao longo do texto fragmentos das conversas recollidas, nas que, a través do velo da memoria, se reconstrúe un entroido hoxe desaparecido pero decisivo para entender o actual.

Estas entrevistas íntegras poden consultarse na biblioteca da Deputación de Ourense, do Museo Etnolóxico de Ribadavia e do Museo do Pobo Galego con fins de investigación. Trátase duns dos principais obxectivos do proxecto Gerês-Xurés Mais sustentábel, preservar a memoria dos entroidos tradicionais do lado galego da Reserva da Biosfera.

A memoria da celebración

O tempo de entroido

O tempo da festa abarcaba unha ou varias semanas do inverno segundo os lugares, co seu punto áxido nos días grandes: o domingo e martes de entroido, cando se puña fin a este ciclo festivo marcado polo exceso, a permisividade, o ruído e as risas, e que daba paso a un novo: o da Coresma, de orde, contención, silencio e xaxún.

“...no inverno, millor inda, porque entonces xuntábamnos tódalas noites nos fiadeiros. E cando viña o carnaval, tres semanas antes, xa entonces despues faiamos sempre festa, e vestíamnos de disfraces”.

Otilia González, Entrimo [EN-25-EN-002]

“...vestimos de vello (risas) e andabamos polas casas de noite, ca cara tapada para que non te coñeceras e recorías as casas do pueblo vestidos. [...] Así con roupa, con roupas vellas...un abrigo vello, un pantalón vello, e así. E despous puñas unha máscara, unha careta, e andabas así polo pobo [...] quince días antes ou oito días antes, ou así”.

Mª Isabel Veloso, Lobios [EN-25-LO-001]

“O entroido empeza o domingo antes de domingo de entroido. Ese domingo era... chamabámoslle aquí o domingo flaco, que eran os entroidos daquel pueblo de alí de Padrenda, eu acórdome aínda de ir alí aos entroidos. E despous o domingo gordo era o da Devesa, e o martes eran os de Vilameá e acababa, despues era miércoles de ceniza”.

Palmira Costas, Lobios [EN-25-LO-001]

“Con roupas vellas, roupas... ao mellor cuns pantalóns dun vello e unha falda dunha vella, ou así, porque nós, oito días antes xa andabamos polo pueblo porque os vellos gostaban de ver os entroidos”.

Argentina González, Lobios [EN-25-LO-003]

“O entroido comezábbase, cando se comezaba, comezábbase polo mes de febreiro, por aí, comezábbase o entroido [...] Empezábbase o domingo corredoiro, e despous viña o domingo de entroido, e despous xa viña o martes de entroido, e así”.

Manolo López, Bande [EN-25-BA-004]

A xeografía

Os entroidos celebrábanse, con maior ou menor intensidade coas súas propias singularidades, en todos os concellos da Reserva, e tiñan como ámbito fundamental de celebración o espazo aldeán, o espazo propio da comunidade.

Porén, este marco xeográfico podía abranguer, en moitos casos, varias aldeas próximas da mesma parroquia ou incluso de parroquias veciñas, do propio ou doutros concellos, entre as que existían lazos intracomunitarios por razóns xeográficas, económicas, sociais, familiares e ou históricas.

Estes desprazamentos nos que se visitaban eses outros lugares expresaban a vinculación necesaria entre aldeas, lazos que se reforzaban durante o entroido coa celebración conxunta.

“Iamos [dende Parada do Monte] por Senderiz, Villariño, A Canle e despois dábase a volta por Lubeira, ou se viña de volta e íbase outro día a Lubeira e despois ías de Corvelle a Pereira, a Cadós...”

Carmen Álvarez, Lobeira [EN-25-LB-001]

“Iamos [dende Castelaus] ata A Vila, sabes onde é, non? [...] e a Pintás, Lobás, Serois e ata Fontearcada, mais xa non se ía, estes pobos de... máis cercanos, claro”.

Bernardo Sotelo, Calvos de Randín [EN-25-CR-005]

Entroidos de Vilameá. Foto cedida polos veciños. Anos 50/60

Os espazos festivos

Aínda que no esencial é o entroido unha festa ao ar libre, na que rúas, prazas e eiras, apropiadas temporalmente polos celebrantes, son os escenarios principais onde transcorrían os actos festivos, non eran estes os únicos.

Espazos semipúblicos, como tabernas, tendas ou casinos, nos lugares cun carácter máis vilego ou próximos a estes; e tamén espazos domésticos de acceso máis restrinxido, como as casas e fiadeiros transgredidos durante eses días, integraban igualmente os espazo festivos propios do entroido.

A penetración temporal nestes lugares privados formaba parte do tempo do entroido, no que se cruzaban os límites e se esvaecía a separación entre o ámbito doméstico e o comunitario.

RÚAS

“Pois eses días normalmente disfrazábanse pola noite, entón ían recorrendo o pueblo casa por casa”.

Mª Victoria González, Calvos de Randín [EN-25-CR-001]

EIRA

“...nunha eira, nunha eira, tal como aquí, chegaban nesa praza aí arriba [...] de onde viñeran, chegaban aí á praza aí, bailábase ou fatase o que fora e xa estaba”.

Manolo López, Bande [EN-25-BA-004]

CASINO

“O domingo e o martes, pero eses días xa íamos ao casino, [...] En Entrimo, na Terrachán [...] íamos á festa, faían a festa no casino”.

Otilia González, Entrimo [EN-25-EN-002]

FIADEIRO

“E cada noite había todo ese mes de antroido, cada noite había, chamabámoslle o fiadeiro, chamabámoslle o fiadeiro”.

Miguel Valencia, Calvos de Randín, [EN-25-CR-002]

“... nunha cuadra debaixo da casa. Entón as mozas íamos para alí, pero tiñamos que fiar na roca, fiar, ou calcetar... Faiamos jerseis para por, faiamos as medias, entonces viñan os mozos vestidos de entroido, pero cunha roupa vella, así e unha careta, e entón veña... levantábannos as roupas para arriba ata a cintura

e nós para abaixo, e eles para arriba, e para abaixo, e para arriba. Entón, mire... era un candil, unha candelexa así, e con aquilo fiabamos, estaba alí na parede e dábanlle un pau ao candil e quedabamos ás escuras e despois faldreábannos outra vez. Estabamos agachadas así onda as mulleres vellas, que ían as avoas para alí para nos coidar. Entonces dicían, bueno, pois se non deixan de faldrear, entón hai que bailar. Entonces a avoa collía unha, unha cazola e tiña unha chave, porque antes as chaves eran así grandes, non, un chavón dises. Entón tocaban a cazola e a outra vella tocaba a lata”

Rosa Pena, Muíños [EN-25-MU-001]

“Claro o que non querías é que te coñeceran, e ás veces iban e se ían ao fiadeiro ou así, os homes ían co pau e levantábanlle a saia ás mozas, as que estaban alí no fiadeiro”.

Mª Clotilde Rodríguez, Entrimo [EN-25-EN-003]

Os participantes

MOCIDADE

Os protagonistas da festa eran maioritariamente os mozos e mozas, participando tanto uns como outros, aínda que non sempre nun plano de igualdade. A xuventude, como é referida en máis dunha ocasión polos entrevistados, constituía ese segmento da poboación que estaba próxima a entrar definitivamente na vida adulta, marcada tradicionalmente polo casamento.

“Non, normalmente eramos so rapaces e rapazas [a correr o entroido], os vellos, os vellos aí non se metían”.

Argentina González, Lobios [EN-25-LO-003]

“Unha vez que me casei, gustábame e iso pero non me revestín máis”.

María Rodríguez, Bande [EN-25-BA-003]

“Dependía, había quen ía, que andaba tódolos anos, pero despois ao casarse, pois xa non se andaba con iso”; “Chegara unha ocasión de haber ata vinte e vinte mozos, o sea, se quere dicir solteiros”.

Bernardo Sotelo, Calvos de Randín [EN-25-CR-005]

ADULTOS

Porén, o entroido non estaba restrinxido á mocidade, sendo unha celebración aberta a toda a comunidade dende os rapaces aos adultos, se ben con papeis e protagonismo diferenciado.

Así, non era estraño que os casados se enmascarasen e integrasen as comitivas, en moitos casos de oficios, ou asumiran papeis de responsabilidade e “control”.

“Por que iban os vellos, o meu pai, que en paz descanse, foi a Lobeira que foron unha vez a Lobeira, e foi de dentista cunha camisa todo rota, o pantalón tamén véndoselle o coiro. Pero de dentista, e outros iban doutra cousa, vellos, vellos...”

Carmen Álvarez, Lobeira [EN-25-LB-001]

Os adultos tamén tiñan un papel relevante nos preparativos, especialmente dos entroidos novos: as mulleres axudaban ou confeccionaban directamente os traxes e vestimentas e colaboraban na preparación dos carros.

“Xuntábanse todos nunha casa, xuntábanse, xuntábase a xente toda nunha casa nos invernos que é noite moi cedo. Entón xuntábanse, cosían e así durante a noite, un pouco a mellor ata as once ou ata as doce. Todas as señoras do pueblo que podían”.

Mª Isabel Veloso, Entrimo [EN-25-LO-001]

“Que axudábannos as mulleres casadas porque, porque era moito traballo para facer o carro, porque as damas íamos no carro, un carro de bois que adornabámolo con mimosas amarellas, pero despois levaba claveles rojos e blancos, moi bonito cuns arcos por arriba. O carro moi bonito, e as damas íamos no carro, e os soldados ían nunhas burras”.

Argentina González, Lobios [EN-25-LO-003]

Nestes preparativos era habitual que entraran en xogo as redes familiares e de amizades: en ocasións os vestidos pedíanse prestados, por carecer deles ou para evitar ser recoñecidos. Adornos e xoias entraban no círculo de préstamos, e carros e bois eran cedidos por algún veciño.

“Non había as cousas como hai agora. Os sombreiros, os chapeus como lle chamábamos nós, había que xuntalos pola parroquia. Toda a roupa había que pedila porque non a había, entón entre a parroquia toda, entre os pueblos, xuntábase a roupa para vestirse”.

Rosa Pérez, Lobios [EN-25-LO-001]

“Ían as mulleres que tiñan amistades no pueblo que se chama Pitões [...] se tiñan amistades alí ou iso, que tiñan xoias, tiñan cousas, ían e deixábanllas prestadas, claro [...] Aquelas eran unhas señoritas [...] ían máis arregladas e a roupa ata abaixo”.

Rosa Álvarez e Celso Rodríguez, Muíños [EN-25-MU-003]

RAPACES

Pola súa banda, os rapaces máis pequenos tampouco estaban excluídos da festa, aínda que en xeral cun papel secundario, acompañando, perseguindo, ou cumprindo as ordes que os mozos lles daban.

“Claro, sobre todo nese tempo, os días xa son pequenos, entón salíamos e íbamos dun lado a outro, me cago en diez!, había veces que chegabamos cansados, pero cansados, date conta salir todo a pé. E despois levabamos rapaciños máis pequenos, había ás veces que traelos ás costas”.

Manuel Salgado, Bande [EN-25-BA-001]

Porén, a súa participación non se reducía a un papel subordinado: podían ter un papel activo en certos actos, como o de pedir polas casas acompañando aos entroidos novos, así sucedía en Feás, en Calvos de Randín:

“Os pequenos ían vestidos de gitanillos, facendo de gitanillos. Entonces, cando ían ao mellor as chavalitas, levaban unha cestiña, ían polas portas e dábanlle unha linguiza ou un chourizo... o que fora”.

Miguel Valencia, Calvos de Randín, [EN-25-CR-002]

Tamén podían ser protagonistas dalgúns xogos infantís, como a variante da corrida do galo na que este animal era perseguido polos rapaces co obxectivo de atrapalo e regalarllo á mestra do pobo. Deste xeito era lembrado en Vilameá:

“O galo comprábano os chicos da escuela, ían comprar un galo que fora bo, onde houbera un galo que fora bo, que se vendera na parroquia, íbano comprar para regalarlle á mestra por carnaval. Entonces despois, antes de lle dar á maestra íban... correr na veiga... soltábano e andaban detrás del e despois ían os do saco do outro pueblo a correr detrás dos rapaces [...]. Despois levábanllo á maestra, xa llo levaban cansado”.

Palmira Costas, Lobios [EN-25-LO-002]

A organización

Marcado pola espontaneidade, o entroido requiría dun certo grao de organización, da que se encargaba o grupo informal de mozos e mozas que corrían o entroido xunto a algúns adultos, - aqueles mais implicados ou experimentados -, que asumían diferentes responsabilidades segundo as costumes de cada lugar. Estas podían ir dende contratar un grupo de gaiteiros, a solicitar unha corte para celebrar a festa e o baile en caso de mal tempo, acordar cos entroidos doutras aldeas os días que se visitaba cada lugar para non coincidir, e ata organizar a propia comitiva, entre outras tarefas.

“... todo o mundo obedecía ao que tiña que, ao que tiña que obedecer... [...] o que ía ao mando daquelo”; “Un home calquera do pobo, o que máis fora ou máis... sempre hai quen sabe máis ca outros, non? [...] pois era a xente que facía esas cousas máis”; “Dicía iste e aquilo poden facer isto e aquilo. Iste que sexa o médico, aquilo que sexa aquel, que sexa o cura, aquel que sexa o dentista, e así, e era como se faía”; “Era unha persoa de mais de idade porque sabía máis as cousas antigas e sabía máis cousas e era o que organizaba”.

Manolo López e Dolores Estévez, Bande [EN-25-BA-004]

Entroidos de Vilameá. Foto cedida polos veciños. Anos 50/60

Os actos centrais

Diversos eran os rituais e actos festivos que estruturaban e formaban parte do entroido tradicional, desenvolto polo conxunto de participantes ou por grupos deles.

Aínda que non todos estes tiñan lugar en todas as localidades, ou son lembrados, existía unha estrutura formal cun núcleo de manifestacións que si eran comúns.

A chegada do tempo de entroido anunciábase coa saída dos enmascarados a percorrer as rúas da propia aldea ou doutras veciñas, - correr o entroido -, durante as tardes e noites previas aos días grandes. Vestidos, polo xeral, con roupas vellas e coa cara tapada, facíanse notar polo son das chocas e chocалlos ou o resoar dos cornos, batendo nas portas, entrando nas casas e nos fiadeiros, e perseguindo e incomodando a aqueles cos que se cruzaban no seu deambular.

CORRER O ENTROIDO

“Pois eses días normalmente disfrazábanse pola noite, entón ían recorrendo o pueblo casa por casa. E meténdose coas rapazas e bueno, metendo, metendo medo digamos, que era por iso que che dicía, que cando viñan as campanillas e nós oíamos as campanillas...”

Mª Vitoria González, Calvos de Randín [EN-25-CR-001]

“Ía de casa en casa polas calles, íamos os rapaces todos atrás deles, ían disfrazados e nós todos detrás deles. Levaban un chocallo para fer... unha campá, un chocallo para fer ruído, e íamos polas calles, cantabamos cancións e tocabamos o chocallo, o chocal”

Rosa Barroso, Entrimo [EN-25-EN-001]

“Vestímonos unhas cuantas e despois íamos para a casa dos veciños coa cara tapada... correr o entroido”

Palmira Costas, Lobios [EN-25-LO-001]

O momento de maior intensidade adoitaba chegar nos días grandes, o domingo e o martes de entroido, cando se formaba unha comitiva que visitaba outras aldeas próximas. A súa composición variaba: podía estar integrada por diferentes enmascarados e veciños, ás veces acompañados de gaiteiros e acordeón, ou non, improvisando a música con obxectos cotiás.

“Entonces íamos aos pobos, que era o máis bonito, íamos aos pobos e entón os... aqueles que non ían vestidos, pois ían acompañando... dez, quince, ou vinte, ou o que coincidía”.

Bernardo Sotelo, Calvos de Randín [EN-25-CR-005]

COMUNIDADE E LÍMITES

A entrada nas aldeas veciñas requiría, ás veces, da escenificación dun enfrontamento simbólico, a través do cal se expresaba a pertenza a unha comunidade e se reafirmaban os seus límites fronte a outra. Esta ritualización se daba mediante expresións puramente verbais, cantos ou coplas, ou mediante representacións nas que se pedía permiso para entrar.

“Cando ían a ese pueblo, a Carpezás, que O Ribeiro e Garabelos, nada nada, aí cantaban todos e todos ben. Pero cando ían aí xa empezaban, se dicían cousas de... xa se rían de Vilar, entón os de Vilar ían picados e despois era cando, chamábanlle as cancións do entroido, se dicían: «aí vén o entroido deixaino pasar, que ven do Ribeiro e vai para Vilar»”; “de Carpezás chegaban aquí e entón dicían: «xa estamos en Vilar por ser o principal, se non foran estas calles sería a capital (risas)»”, “E así, botábanlle cancións uns aos outros. Si, a desafíos, cantaban a desafío”. “Viñan de Gharabelos e pasaban por Ribeiro, e viñan cantando «se o río levara viño ou augardente a xuventude do Ribeiro borracha andaría sempre »”.

Elvira Morgade e María Rodríguez, Bande [EN-25-BA-003]

“Había, había, si había cancións que facían, que botaban uns pueblos aos outros”; “...en Cadós había moi bos cantores, [...] cantábanlle claro aos de Parada, botábanlle cancións aos de Parada para... para que se divertiran, pero... asoballando... pero a xente que estaba alí na festa díxolle: «O pandeiro toca toca e a cazola ruxe ruxe e os mociños de Cadós ten o color da ferruxe.»”.

Carmen Álvarez, Lobeira [EN-25-LB-001]

“Antes de chegar ao pobo que se ía, pois iba... ao mellor vestían de Guardia Civil pedindo permiso ao pobo donde se iba, se deixaban entrar ou non deixaban entrar, así as cousas típicas de antes”.

Rogelio Galante, Calvos de Randín [EN-25-CR-002]

“Bueno, a mitad do pueblo, a metade competía coa outra metade”; “Formábanlle unha fronteira para que non puideran vir”; “non lles deixabamos vir, viñan por onde se ven co coche para aquí. E ao pasar o lavadeiro, que hai aí un pouco máis acá, alí montaban un posto de control de... (risas), dúas barracas, dous guardias vestidos e nós non deixabámoslos pasar... era a fronteira” “Despois comían, comíamos todos xuntos, entón xa se facían as paces co outro barrio”

Rosa Álvarez e Celso Rodríguez, Muíños [EN-25-MU-003]

As pequenas rivalidades que podían existir nas relacións cotiás entre aldeas veciñas tamén se podían manifestar no entroido, e resolver, a través doutro tipo de disputas simbólicas. Alén das verbais, botando coplas ou cancións, os carros xogaban un papel relevante nestas confrontacións, facendo parte de competicións informais nas que, representando barrios ou aldeas, se engalaban ata o paroxismo.

A rivalidade chegaba ás veces ata o extremo de seren roubados durante a noite, para evitar que puideran saír e exhibirse.

“Preparábamos o carro alí no patio dun veciño que tiñámolo que cerrar porque unha vez, no tempo de miña mamá, roubaranlle o carro”.

Argentina González, Lobios [EN-25-LO-003]

Estes roubos eran moi lembrados na parroquia da Illa en Entrimo, mesmo se botaban cancións recordando os feitos:

Viva a flor da Illa
vivan os catro valentes
que lle roubaron o carro aos de Lantemil
que estaba gardado por toda a xente

Dependendo dos lugares, as costumes eran unhas ou outras, porén, música e baile non podía faltar. As transgresións e alteracións da orde eran habituais: emborrallar ou asoballar aos concorrentes, faldrear mozas... Tamén a petición de viandas ou moedas, coas que posteriormente celebrábase unha comida comunitaria. Farsas e comedias protagonizadas por distintos oficios - dentistas, médicos, labradores...-, ou a representacións de partos e casamentos, non podían faltar no repertorio.

Tanto as transgresións como as sátiras permitían liberar tensións internas da comunidade, na que o pobo expresaba en clave festiva aquilo que durante o ano non sempre se podía explicitar.

FARSAS E COMEDIAS

“Había uns entroidos moi grandes e moi bonitos, moi bonitos!. Un iba de dentista e levaba un traxe e levaba unhas medias vellas de corbata e todos postos (risas), e despois, cunhas tenazas grandes, e iba outro e abríalle a boca ao dentista, entón pum!, e cando sacaba unha muela así dun can grande... (risas)”.

Elvira Morgade, Bande [EN-25-BA-003]

“Houbo un señor que se vestiu de muller preñada e meteu un gato dentro da, dentro da súa barriga.... chegaron aí a unha eira e rodeárono así toda a xente e deitouse na... deitouse no campo e un vestiuse de médico e outro de enfermeiro, entonces cando, cando collen e fanlle a operación como se fora unha cesárea, collen e ábrenlle o coxín e hala!, o gato por aí fóra... claro entón non sabían o que era, e aquilo bueno, a xente escapaba porque pensaron que era outra cousa”.

Mª Victoria González, Calvos de Randín [EN-25-CR-001]

MÁSCARAS

Entre as mascarar que saían a correr o entroido ou formaban parte da comitiva había, non en todos os sitios, dous tipos contrapostos: os vellos e os novos, tamén chamados antigos e novos, ou feos e bonitos.

Os primeiros, polo xeral, vestían de xeito improvisado con roupas vellas e a cara tapada. Acostumaban levar chocas ou chocallos e paus, e adoitaban ser os encargados de transgredir e xerar caos: acosar á xente, faldrear ás mozas, emborrallar cos trotes, botar auga, facer falcatuadas e brincadeiras, arroxar cinsa, botar esterco cos fumigadores...

Ademais dos termos xenéricos entroidos ou vellos, recibían nomes diversos segundo os lugares: carantoño (en aldeas de Lobeira e Entrimo), farandulleiros (Entrimo), farrapeiros (Entrimo, Bande e Calvos de Randin), fargalleiros (Bande e Calvos de Randin), faralloteiros (en lugares de Bande), e esfarrapados (Muíños).

“Era vestirnós con roupas así vellas, e andar por aí polos pueblos visitando. Unha ía vestida coma un home e outra de mulleres así... con roupa vella, roupa da casa. Cunha media de cristal de seda ou cun cartón, facíanlle os ollos e a nariz e hala, puñámolo na cara, nos revestiámos”

Elvira Álvarez, Lobeira [EN-25-LO-002]

“Disfrazábanse as mulleres andaban co temoeiro e había que correr porque se non dábanche leña, pero non era unha cousa de que te acariciaba non ... normalmente eran mozas... a partir de aquilo foi desaparecendo a costumbre de mallar a xente porque había que escapar. Era unha cousa terrible... andaban polo pueblo correndo e collíante a ti e se non escapabas a tempo levabas”

Celso Rodríguez, Muíños [EN-25-MU-001]

“Botáballe o couso na lareira, sentábase na lareira, botábanlle augardente para facer lume, botábanlle o sal para facer... [faiscar], botábanlle auga ás veces para apagalo”,

Rosa Barroso, Entrimo [EN-25-EN-001]

“Os vellos viñan detrás, viñan coa máquina de sulfatar e traían cousas e daban... sulfataban, a xente escapaba toda, era para escapar, e outros viñan co trote, co trote de varrer o forno”.

Clementina Sousa, Lobios [EN-25-LO-004]

Entre o conxunto de enmascarados podía haber, ademais daqueles personaxes que representaban oficios, máscaras de animais indefinidos cubertos con peles diversas que escornaban ou fustrigaban, outras recoñecibles como as vacas, con armazóns ou non, os chamados gitanos, as figuras cubertas coas corozas, as vellas, ou os entroido con “marráns” (chepudos), entre outras.

“Aquiles vestíanse cunhas pieles e viñan aquí catro ou cinco. Traían uns paus e dábanlle así...”

María Rodríguez, Bande [EN-25-BA-003]

Entroidos de Sarreaus. Cedida por Asoc. Cultural Troteiros de Bande. Anos 80

“Viñan de aí de Garabelos, un pueblo indo para Bande, e traían a forma, dentro era un señor que se metía, unha vaca, cunhas campanillas e claro, a vaca, a cabeza da vaca, e na punta dos cornos púñanlle unhas bolas, non sabe, entónces nós para ir ao entroido, levabamos unhas saías apretadas pequenas para que non subisen por riba, pero metían así... levantaban así .

Rosa Pena, Muíños [EN-25-MU-001]

Xunto ás máscaras comúns de vellos ou feos, saían tamén outras con trazos propios que podían ser exclusivas dunhas aldeas ou parroquias.

Así eran, por exemplo lembrados os carantoños en Senderiz (Lobeira) por Julio Alonso: vestidos con pantalón negro ou marrón, chancas ou zapatos negros, chaquetas fortes ou chaquetóns tamén negros, e nas mangas e ombros pendurando cintas de cores. Levaban un gorro redondo branco, aberto pola parte superior e encaixado até a altura dos ombros, con ollos, nariz e boca recortados, e cos lados de ollos e boca pintados; ao que se lle colgaban cintas de cores e rafias.

A diferenza das máscaras xenéricas, estas cumprían tamén un papel de reforzo da identidade da localidade.

“E había xente dos pueblos de aí, eu recordo, sendo eu nena, ese pueblo de Sarreaus, cruzaban por aí por un monte que chaman A Ladeiriña e ían cara a Seoane, Corvelle, pero ían vestidos de branco, unhas sábanas brancas. No, no, [non tiñan nome] dicían, mira, mira onde van os de Sarreaus, van para Seoane, mira onde van os de...”.

Mª Carmen Codea, Bande, [EN-25-BA-002]

Por outra banda, os novos ou bonitos, vestían de xeito elegante e uniformados, con roupa “nova” que requiría de maior preparación. Saían en parellas, había traxes femininos e masculinos, co predominio da cor branca, ambos engalanados con adornos coloridos. Podían levar máscaras e campaiñas, montar a cabalo os masculinos e ir nun carro os femininos, ou ambos. Os bois adoitaban adornarse con laranxas espetadas nos cornos e os carros se engalanaban profusamente con elementos vexetais.

Polo xeral, desfilaban para deixarse ver na propia aldea ou nas que visitaban, e o seu cometido era danzar e invitar ao baile.

Se entre os vellos era habitual que os vestisen dende a mocidade ata a xente adulta, os bonitos eran preferentemente vestidos polos mozas e mozos solteiros.

Eran coñecidos, dependendo do lugar, como madamitos e madamitas, damas e galáns, gigantes e damas (Entrimo, Calvos de Randín), señoritas e bonitos (Bande), señoritos e señoritas, galán e galana (Calvos de Randín), damas e soldados (Lobios). Tamén, en Olelas, había os entroidos novos que non desfilaban, integrándose cos vellos e portando unha vara coa que golpeaban para defender o anonimato.

“Nós vestímonos de señoritos. Iamos a Covas, despois viñamos por un pueblo que se chamaba Tósende e Meaus, e viñamos para eiquí, e alí faise unha festa grande [...] e nós levabamos unhas camisas arriba blancas cunhas enaguas postas, e elas cunhas faldas todas de enaguas ben feitas”.

Jesús Arrojo, Calvos de Randín [EN-25-CR-003]

“Había unha camisa, unha camisola branca, uns pantalóns ata a rodilla tamén blancos. [...] unhas polainas .. ca corbata e zapato e todo. ... había un ghorro, o gorro, alto de pico, e entónces unhas cintas polo corpo abaixo, todo cuberto daquelo, e despois unha correa, un cinto na cintura rodeado de campanillas”.

Bernardo Sotelo, Calvos de Randín [EN-25-CR-005]

“O carro adornado como máis podíamos, había que levar buxo, había que levar os estadullos dos grandes para facer o arco, e botábaselle uns paos por riba así de acacia e despois adornabámoslos con buxo, e despois iamos buscar claveles e íanselle espetando por un lado e por outro... os bois cunha laranxa na punta dos cornos. Iamos no carro e pasabamos por onda a xente, e iámoslle azanando cos pañuelos, dunha punta a outra do pueblo, ata o final de todo. Iba o carro andar, a cantar, e nós a azanarlle co pañuelo... e os soldados os tres diante cos cabalos...e os vellos, viñan detrás co trote e coa máquina de sulfatar”.

Clementina Sousa, Lobios [EN-25-LO-004]

Entroidos de Vilameá. Fotos cedidas polos veciños. Anos 50/60

FESTA E BAILE

Nos días sinalados en cada aldea, a xornada remataba coa festa e o baile, a miúdo, cando se podía, coa participación de músicos.

“Nesa eira. A festa grande do entroido en Parada era o luns de entroido. Despois en Senderiz o domingo, e en Vilaríño era o martes. Si eses días había festa nos pueblos”.

Carmen Álvarez, Lobeira [EN-25-LB-001]

“Era unha festa, igual coma unha festa, xuntábase a xente toda, e o gaiteiro tocaba, e bailabamos, os vellos e os novos, era couso do pueblo, e viñan de fóra, de Compostela”.

Clementina Sousa, Lobios [EN-25-LO-004]

O MECO

O tempo de entroido chegaba formalmente ao seu fin en moitas das aldeas da zona co traslado do entroido. Era este un boneco de palla ataviado con roupas vellas que elaboraban os mozos para ser transportado durante a noite a outras aldeas, colgándoo en lugares altos, nun xogo que duraba ata o amencer, cando, co despuntar do día, comezaba a Coresma.

“Cando se acababa o entroido, que era o último que había tal coma martes en Facós, acabábase o entroido, e entón aí era cando levaban o entroido aos outros sitios. Levaban, faían un muñeco de palla, e levábano e colghábano na entrada do pueblo... pero xa ían tarde para que non o viran, á mañá, cando se levantaban e alí o tiñan, diciánlle aí vós queda o entroido ata o ano que vén”

Elvira Álvarez, Lobeira [EN-25-LB-002]

“E despois, cando se acababa o entroido, levaban e facían unha canción que dicía: «eiquí téndelo o entroido de Parada e vídeo a ver, se non o ides levar e habelo de manter», entón facían o entroido, ou tiñano feito, e ibano levar aos pueblos... a nós fórono levar varias veces, e eles tamén ibano levar a outros sitios”.

Carmen Álvarez, Lobeira [EN-25-LB-001]

“O entroido o deixabamos [...] dun pueblo para outro, ao mellor nós levabamos alá, e cando tal, cago en diez!, estábamos ventilando... xa aí veñen!, xa veñen!, hai que dar volta por outro camino, e vámoslle levar alá outra vez”; “Andábamos todo á noite ao mellor dun lado para o outro, cargando dun lado para o outro, [...] Era o final do entroido, a noite de entroido”.

Manuel Salgado, Bande [EN-25-BA-001]

TESTAMENTO

En Lobios, na cabeceira municipal e nalgunhas aldeas, o fin da celebración durante o día grande tiña como un dos actos destacados a lectura do testamento e coplas. Especialmente na vila, onde a súa lectura era esperada con gran interese e escoitado con atención pola veciñanza.

Recitábase diante da concorrencia, facendo un repaso burlesco sobre eventos sucedidos durante o ano e persoas do lugar, ou no caso dos repartimentos dun animal morto, entregando alegoricamente as diferentes partes a veciños segundo necesidades detectadas.

“Se che morría unha ovella, ou se che morría calquera animal, andábalo a esconder para que non se enterara porque se se enteraba facía o testamento sobre eso, despois repartía a carne para os veciños do animal morto”.

Mª Isabel Veloso, Lobios [EN-25-LO-001]

“Había que coller os animais que morrían desde o día un de enero hasta que empezaban os carnavais, esa fecha, calquera animal que morrera a nós valíanos. [...] A xente que lle morría unha galiña, que lle morría un porco, que lle morría algo, agachábano, no nos dicían, porque entón nós collíamos o porco desa familia e aí arreabamos estoupa en todo, en todo, todo, todo o pueblo, en todo o que caíra”; “Era algo de que tiña que ter chiste porque senón non valía para nada, e tiñas que tirar contra o cura ou contra alcaldesa ou contra, ou contra os concejales”.

Benito Álvarez, Lobios [EN-25-LO-005]

A comensalidade

O entroido era tamén, fronte a Coresma, un tempo de exceso gastronómico que xiraba arredor do porco, sacrificado pouco tempo antes nas casas. A comida compartíase os días grandes no seo do grupo doméstico, pero tamén entre o grupo mais ou menos amplo de celebrantes (mozos e mozas, veciñanza...). Coas viandas, fundamentalmente chourizos, que se obtiveran durante as visitas das máscaras ás casas e aos pobos, organizábase un “refestexo”, no que se reforzaban os vínculos e lazos arredor da comida.

“Ibamos polo pobo e ao tempo, claro, dábanche algo as veces dábanche un lacón, outro dábanche uns chourizos, bueno, e despois xa faciamos a comida pa o outro día, ou o día que ligaba, bueno, vamos tratar de facer o xantar do entroido, entonces pois preparabamos e despois a cantar e a bailar todos”.

Manuel Salgado, Bande [EN-25-BA-001]

O cocido, con cachucha, con lacón, verzas, patacas e grelos e o Pedro, constituían os alimentos propios deses días, acompañados de diversos doces dependendo do lugar: filloas, orellas, roscón, vexiga, arroz ao forno, arroz doce, chulas, bucho...

“Facíase cocido, e comíase a cacholiña a cachola de porco. Eu sempre recordo que sempre cando non había en abundancia, entón sempre guardaban a cachola para ese día”.

Mª Vitoria González, Calvos de Randín [EN-25-CR-001]

“Ah si, se comía diferente, facíase a cachucha, a comida facíase diferente. Comiamos, por exemplo, a cachucha, faías un cocido e botábaslle a cachucha, chourizo, lacón de carne. E despois patatas e verzas”.

Rosa Barroso, Entrimo [EN-25-EN-001]

“Sí, ghardábase para o entroido, pero só se comía no entroido. A cachucha.... o estómago, agora díselles o Pedro ou Xoán do porco supoñamos, pero é o estómago. Pois, do porco ghardamos o mellor para o entroido. E con patatas secas e faíase o cocido, o caldo, con verza ghallega, o repolo era caro, as verzas, da ghalegha, ca cabeza, entonces cocíase o estómago que se enchía daquela masa dos chourizos e con patatas en cachelos [...] botábaselle o mellor de porco”

Rosa Pena, Muíños [EN-25-MU-001]

Unha festa (viva) en transformación

Tratábase o entroido pois dun tempo organizado con días marcados con actos concretos, que tiñan lugar nuns espazos propios, protagonizado algúns deles por mozas e mozas pero non exclusivamente, facendo parte toda a comunidade. Un tempo no que os grupos de máscaras tomaban as rúas correndo polos pobos, bailando espontaneamente ou danzando de xeito pautado, faldreando ás mozas, facendo falctruadas nas casas, moceando nos fiadeiros ou na festa, botando cancións, emprendendo disputas simuladas, burlándose dos veciños ou do sucedido durante o ano nas aldeas, pedindo viandas para comelas comunitariamente e levando bonecos dunha aldea a outra, cando se puña fin a este ciclo festivo marcado polo exceso gastronómico, a permisividade, o ruído e as risas, para dar comezo a un novo, a Coresma, de rigor, contención, silencio e xaxún. No que a orde social habitual, alterada temporalmente, restablecíase, deixando atrás o tempo no que se puña en cuestión.

Co avance do século XX estas celebracións foron esmorecendo, ás prohibicións da ditadura, menos efectivas no mundo rural, sumouse a sangría da emigración, que acabou por silenciar as rúas. Así de elocuentes se expresaron os e as que o viviron:

“Se había sete nunha casa, os sete emigraban se servían para emigrar, entonces, ao emigrar, o pueblo quedou sen xente. Entón acabouse a festa, e acabouse todo. A emigración deunos cartos, pero quitounola alegría”.

Carmen Álvarez, Lobeira [EN-25-LB-001]

Foi pouco a pouco desaparecendo porque a xente foi emigrando, aquí houbo un cambio, fixeron unhas repoboacións forestais moi grandes, a xente perdeu, non podía ter ganadería porque ocupáranlle o monte e entonces emigrou, empezou a emigrar para Francia para Alemania para tal. E foi indo abaixo ata que desapareceu practicamente”

Celso Diz, Muíños [EN-25-MU-002]

No tempo, algúns actos xa estaban relegados á memoria alí onde nalgún momento tiveron lugar. Especialmente aqueles nos que entraban en xogo animais.

A corrida de galo, alén da súa versión como xogo infantil que sobreviviu ata ven entrado o século XX na parroquia de Riocaldo, en Lobios, tamén coñeceu outras versións na que se daba morte ao galo para despois cociñalo nunha comida comunitaria.

“O domingo corredoiro, que eran oito días antes do entroido. Aí en Carpazás, naquel monte, había de cada lado un amieiro grande, pero eu diso, xa case acórdome pouco porque non nos deixaban ir ver, ataban un sedño dun alto e colgaban un galo, e despois corrían coas bestas, viñan de moitos sitios, e corrían coas bestas, e un estaba dun lado, tiraba polo sedño, e outro doutro, e eles para lle dar cunha poda ao ghalo”; morto o galo “onde había unha taberna, pois ían a comer, facíano con arroz e o comíano”.

Elvira Álvarez, Lobeira [EN-25-LB-002]

Tampouco foron descoñecidas as carreiras de cabalos en Lobios e Lobeira. Así o lembraba Julio Alonso á altura de 1938, carreiras que discorrían entre os Chaos e a Forxa, na que tamén participaban mulleres, ou aló menos o ano que gañou a súa avoa paterna recibindo a animadversión dos homes que raparon a crin e o rabo da súa egua en vinganza. Estas carreiras xa foran rexistradas en Lobeira polo ilustre etnógrafo e veciño Xaquín Lorenzo.

Co avance das décadas, a festa foi perdendo forza nas aldeas, quedando relegada en moitas delas á comida familiar. Paralelamente, a celebración trasladouse ao ámbito vilego da man das administracións locais, que promoveron e organizaron desfiles e concursos nos días grandes finalizada a Ditadura, cando a súa celebración volveu a ser oficialmente permitida.

Nos primeiros compases destes novos entroidos, xogaron un papel central os carros procedentes das diferentes parroquias, que elaborados colectivamente con entusiasmo, confluían na vila nunha reafirmación da identidade municipal.

“Mais despois, despois viñemos a participar aquí en Entrimo, teño aí fotos, era o concurso de tractores. [...] Era un desfile de todos os pobos”.

Rosa Barroso, Entrimo [EN-25-EN-001]

Co paso do tempo os carros deron paso ás carrozas, comparsas e charangas que hoxe desfilan pola rúas principais, e que xunto aos festexos organizados polo concello, desde concursos con premios aos mellores disfraces até comidas comunitarias, hoxe centran a celebración urbana do Entroido.

Nos últimos anos, porén, a esta celebración se lle uniu a recuperación dos antigos entroidos rurais promovidos por colectivos veciñais, volvendo estes a facer parte da vida comunitaria.

Glosario mínimo dos entroidos rurais

Choca

Instrumento de metal que se pendura ao pescozo do gando, segundo o seu tamaño e material recibe os nomes de chocallo ou campaiña.

Chulas

Torta elaborada con fariña, ovos e leite, que se frixe na tixola e á que se lle pode engadir azucre e outros ingredientes.

Eira

Espazo próximo ás casas, de terra firme ou empedrado onde se realizaban diferentes tarefas agrícolas colectivamente como a malla dos cereais, ou o secado de legumes.

Fiadeiro

Dependencia da casa habilitada temporalmente para fiar sendo un ámbito eminentemente feminino. Por extensión chamábase fiadeiro á reunión que as mozas facían para fiar, e que remataba con cantos e bailes e ao que acudían os mozos.

Meco

Boneco ou pelele, reciben diferentes nomes dependendo do lugar. Figura humana feita con palla e outros materiais vexetais, pode representar un home, Entroido, ou unha muller, a Coresma.

Faldrear

Acción propia dalgunhas máscaras consistentes en levantar a saia ás mozas.

Pedro

Embutido feito coa extremo da tripa de maior tamaño.

Revestirse

Fórmula que en diferentes lugares do concello de Bande e Entrimo emprégase para referirse ao acto de vestirse de entroido ou enmascararse.

Temoeiro

Correa, xeralmente de coiro, que une o xugo ao carro.

Testamento

Textos de carácter burlesco que se compoñían en segredo para ser recitados nun espazo público diante da concorrencia. Os autores eran aquelas persoas enxeñosas ou con mellores dotes para este tipo de composición literaria popular.

Trote

Pau cun trapo envolto nun dos extremos que se empregaba para limpar o forno.

Vexiga ou bucho

Doce típico de entroido dalgúns lugares, elaborado con pan duro, ovos e leite, no que se empregaba a vexiga como molde.

Os entroidos na raia seca Gerês – Xurés

Entre a continuidade e a reinvención

Dende finais do século XX iniciouse un proceso de recuperación dos entroidos rurais tradicionais en distintos concellos. Aínda que a casuística concreta é diversa, en termos xerais estes traballos foron liderados pola mocidade local e outros axentes sociais, que nun momento decidiron volver poñer en circulación prácticas festivas que marcaran a vida comunitaria ata mediados do século pasado. Hoxe esta labor continúa, tralo impulso inicial, da man dos grupos informais de participantes e de asociacións de mulleres, co apoio en diferente grado polas administracións locais.

A partir dunha labor inicial de indagación na memoria local e na documentación conservada, os entroidos rurais volven a formar parte na actualidade da vida cultural de moitas parroquias e aldeas da Reserva.

Este proceso, adoptou en cada caso, formas distintas: desde a reconstrución de prácticas e máscaras que desapareceran hai poucas décadas, ata a súa reinterpretación contemporánea incluíndo diferentes innovacións. En ambos casos adaptándose á nova realidade sociolaboral e demográfica, nun diálogo continuo entre o pasado recente e o presente.

Estes entroidos participan hoxe, en diferente medida, das celebracións de carácter máis “urbano” que teñen lugar nas cabeceiras municipais, onde se integran desfiles, concursos e programacións culturais e festivas máis amplas. Mais ao mesmo tempo, tamén recuperaron a súa presenza autónoma nas aldeas, percorrendo de novo rúas e camiños, e abrindo novamente as portas das casas.

Nas seguintes páxinas descríbense os entroidos **rurais** tal e como hoxe, no ano 2025, se celebran en diversos lugares da Reserva, a ambos lados da raia. Cada ficha constitúe unha instantánea dun proceso vivo: unha imaxe do presente dun entroido que continúa a mudar nas súas formas, adaptándose á nova realidade na que se inscribe, e aos novos sentidos que os seus portadores lle outorgan.

O Entroido de Bande

Datas principais de celebración*:

- Sábado previo ao domingo corredeiro.
- Domingo de entroido
- Luns feo
- Martes de entroido.

*As datas foron mudando nos últimos anos, adaptándose ao contexto sociolaboral de participantes e veciños.

Concello: Bande

Ámbito: Municipal

A celebración do entroido na actualidade (2025)

En Bande, a celebración dá comezo a fin de semana anterior aos días grandes, estendéndose ata o mércores de cinza, cando o enterro da sardiña pecha o tempo de entroido. Se ben, segundo o etnógrafo e historiador Bouza Brey, tempo atrás os entroidos xa comezaban a saír dende o día de Reis.

O son dos chocallos que porta o grupo de troteiros anuncia a chegada do entroido. O primeiro día percorren as aldeas do concello dende primeira hora da mañá ata o fin da tarde, desprazándose entre as parroquias en autobús para salvar as distancias.

Á súa chegada é anunciada normalmente co lanzamento de foguetes. O retumbo que produce o trotar dos enmascarados acaba por quebrar a tranquilidade das rúas e sacar do seu letargo ás aldeas. A comitiva fai parada no interior dunha casa ou nun espazo comunitario – praza, adro ou centro social-. Acompañados por unha banda de música que integra un acordeón, gaitas e bombo, bailan e cantan cos veciños ao son da música, fan chanzas, comen, beben e dan vitores ou chocalladas. Persoas e propiedades poden ser obxecto dalgunha trasnada durante o percorrido polas rúas.

Nos días grandes de entroido a celebración trasládase ao centro da vila de Bande. A comitiva de troteiros e troteiras xunto á banda de música irrompen nas rúas principais e prazas lindantes acosando á veciñanza e espectadores, e aproveitando para penetrar en bares e locais. Xa á tarde, ten lugar o desfile e festexos organizados pola administración municipal.

Nos últimos anos comezouse a celebrar o chamado luns feo na véspera do martes de entroido, aglutinando outras figuras e prácticas propias do entroido tradicional.

O cortexo o forman diferentes enmascarados, os feos, que camiñan a distancia que separa dúas aldeas, levando consigo nun carro o boneco de entroido. No transcurso, algunhas das máscaras se burlan, arremeten ou emborrallan con cinsa a paisanos e visitantes. Tamén se aproveita para bailar e beber. Chegados ao destino, nun espazo público ten lugar o baile acompañado pola comida e bebida que ofrece a veciñanza. A xornada prolóngase ata á noite coa colga do boneco, o cal, poderá ser levado subrepticiamente de volta ao seu lugar de orixe. Esta disputa entre aldeas puña tradicionalmente fin ao tempo de entroido.

Hoxe, este chega co enterro da sardiña na noite do mércores de cinza, cando esta figura de palla repleta con petardos e carrexada por homes, percorre as rúas principais da vila de Bande dende a igrexa ata á praza da vila, onde se queima na fogueira. É acompañada por un cortexo de viúvas choradeiras e capuchóns vestidos de branco. Tamén anos atrás ía na comitiva un home cun caldeiro con brasas para afumar entrando en bares e casas.

Personaxes principais e roles

Troteiro

Trátase da figura máis característica do entroido de Bande, aínda que nos últimos anos comparte protagonismo cos chamados feos.

Viste de branco, pantalón e camisa, con fitas de cores, polainas e cinto con chocas, chocallos ou campaiñas por detrás da cintura. Portan unha pequena capa ou tapete de ganchillo e un velo do mesmo material co que se tapan a cara. Levan un pau, e un gorro adornado con postais nos laterais, un anaco de espello no frontal e reberetas na á.

A súa recuperación definitiva produciuse arredor dos anos dous mil. A súa forma de vestir deriva da homoxeneización da vestimenta de figuras presentes en diferentes aldeas.

Antigamente o troteiro era unha máscara fustrigadora, portaba un temoeiro, gozaba de inmunidade e tiña a potestade de faldrear as mozas, é dicir levantarlle as saias. A súa vestimenta era diferente á do actual troteiro. Así describía Bouza Brey a figura a principios do século XX:

“Non visten especial indumento, senón que se envolven en colcha ou sábana, levan carantoña confeccionada na casa, de cartón, pol-o gèral e cinto con chocas, ou campaiñas todo en rredor.

Noutra pasaxe fala douta das súas prerrogativas e accións propias da máscara:

"Baten á gente cun timoeiro de carro feito de corras vegetaes penetrando nas casas en persecución dos moradaroos. “...ista máscara pode facer o que se chama faldrear [...] ; O troteiro é invulnerabel sempre que non se aparte do seu modo ancestral de ser!”

Feos

Chámanse así a un conxunto de máscaras diversas que saían en diferentes aldeas do concello recuperadas recentemente. Hoxe entre elas hai as que levan roupas vellas e escuras, tamén as que visten con corozas e pelicas de animal portando chocallos, e outras que representan velliñas. Algunha destas figuras lanza borralla ou cinza a aqueles que non visten acorde co entroido. E entre elas destaca a figura do carneiro, cuberta de pelicas e con cornos cos que arremete contra a xente.

Elementos relacionados

Boneco de entroido

Trátase dun boneco de palla vestido con roupas vellas de home que simboliza ao entroido. É protagonista dun divertimento que consiste en levalo dunha aldea a outra e alí colgalo nun lugar alto. Tradicionalmente esta disputa tiña lugar o martes á noite. A aldea que ao despuntar o día, cando remataba o entroido, ficaba con el o sentía como un aldraxe, véndose na obriga de “mantelo” todo o ano, fronte á sensación de triunfo da outra.

Os encargados de elaborar o entroido e portalo dun lugar ao outro durante todo a noite eran os mozos das diferentes aldeas enfrontadas.

Banda de música

Acompañan ao grupo de enmascarados, tanto aos troteiros coma os feos, amenizando as diversas paradas ou o percorrido. Son varios integrantes, principalmente gaitas, acordeón e percusión.

Convites

Nas paradas que fan as máscaras son invitadas pola veciñanza que os recibe a comida e bebida. Entre as cousas que se ofrecen destacan algúns dos doces típicos destas datas como as orellas e a bica, tamén embutidos e outros produtos locais como licores.

Transformacións e permanencias

O entroido tradicional das aldeas e parroquias Bande foi esmorecendo nas décadas centrais do século XX ata a súa práctica desaparición, permanecendo unicamente a celebración que tiña lugar na cabeceira municipal cun carácter máis vilego e organizado polo administración municipal. Igualmente, as figuras tradicionais do troteiro e outros enmascarados acabaron por desaparecer ou perder o seu papel tradicional.

Tras un período de letargo de varias décadas, no cambio de século, a partires dun traballo de indagación liderado pola mocidade, comezan a recuperáanse elementos do entroido rural, adaptado á nova realidade do concello, afectado pola despoboación, o envellecemento e a concentración poboacional na cabeceira municipal.

A recuperación vai pivotar en gran medida arredor da figura do troteiro adquirindo o protagonismo e centralidade nesta nova etapa, que aínda cunha vestimenta diferente mantén as prerrogativas de antano.

A esta máscara xa consolidada, uníranse máis recentemente a recuperación doutras que formaban parte dos entroidos tradicionais, e outras prácticas e elementos como o boneco de entroido.

Entre moitas das súas transformacións compre sinalar a relativa á dimensión territorial do entroido, que pasou de ter un carácter aldeán ou parroquial a municipal. Tempo atrás, cada aldea tiña a súa celebración e a xente que se revestía, – tal e como hoxe aínda se refiren –, visitaban mutuamente outras aldeas próximas, poñéndose de acordo o día que o facía cada un.

Hoxe o entroido ten a capacidade de reactivar as aldeas e conectar e reforzar os vínculos a nivel municipal.

O Entroido de Entrimo

Outros nomes

Madamitas e galáns, damas e xigantes

Concello: Entrimo

Ámbito: Local/municipal

Parroquia / lugar*: S. María
a Real de Entrimo / A Terrachá

Datas principais de celebración*:

- Domingo de entroido
- Mércores de cinsa

*Fai anos a comitiva dos madamitas e madamitos saía o sábado, porén na actualidade mudouse ao domingo de entroido.

*A celebración principal ten lugar na Terrachá, se ben cada ano unha localidade do concello recibe a visita dos entroidos

A celebración do entroido na actualidade (2025)

A celebración comeza nos días previos marcada por dous actos. O xoves de comadres, na que se xuntan mulleres e homes, estes obrigatoriamente disfrazados de mulleres, para unha cena e baile. E a colación por diferentes lugares do concello de bonecos de palla que non so anuncian a inminente chegada do entroido, senón que algúns deles, situados en lugares estratéxicos da vila, toman un cariz crítico e social con carteis reivindicativos alusivos a problemas actuais como o da vivenda ou a escaseza de transporte público.

O domingo de entroido madamitas e madamitos percorren a rúa principal da Terrachá de xeito solemne. A comitiva está formada por parellas de enmascarados, que camiñan unhas detrás doutras nunha longa fila precedida por dous gaiteiros e dous tambores. Antigamente era un único gaiteiro vestido de negro e coa cara tinsada o que marcaba o paso. O tinxido das campañas que produce o camiñar dos madamitos acompaña de fondo o son da música. Movéndose entre a comitiva de xeito errático as farandulleiras levantan as saias ás madamitas e botan cinza aos enmascarados e ao público asistente.

Dúas son as paradas que fai o cortexo entroideiro. Partindo das inmediacións do campo da feira, diríxese ata a residencia de persoas maiores situada nun dos extremos da vila, para desandar o camiño feito e dirixirse ao extremo oposto onde se atopa a outra das residencias. No seu interior báilase ao son da música da banda.

Finalizado o pasarrúas a comitiva diríxese a unha das aldeas do concello, variando esta cada ano, onde se celebra unha xuntanza cos veciños nun espazo comunitario. Baile e música acompañan a comida e bebida con que se agasalla á comitiva para pechar o día. Licores, orellas, bicas, arroz ao forno, roscón e empanadas en abundancia, entre outros alimentos, compártense entre os asistentes.

Na tarde do mércores de cinsa o tempo do entroido chega ao seu fin cunha comitiva fúnebre e a queima do meco no campo da feira na Terrachá.

Personaxes principais e roles

Madamitas e madamitos

Trátase da máscara característica deste entroido. Home e muller visten diferente.

O traxe masculino leva enaguas e camisa branca, medias de encaixe e alpargatas de esparto, unha capa curta vermella, faixa con chocallos ou campaiñas, luvas, garabata e a cara tapada cunha máscara de cartón branca con bigote e un sombreiro cónico negro con bandas vermellas e fitas de cores que colgan da punta. Porta un pau ou vara. **O feminino** con saia de puntilla, camisa branca e pano vermello cruzado sobre os ombros, abanico, luvas e un bolsín de señorita, na cabeza un sombreiro de palla adornado con fitas de cores e unha máscara e velo para cubrir a cara.

Así describía a súa actitude e vestimenta con detalle o intelectual e escritor Vicente Risco a mediados do século XX:

“Hay otras máscaras finas, vestidas con sentido estético y con pretensiones de rumbo y elegancia [...] En Entrimo (Bande, Ourense) [sic] van vestidos con unos pantalones de mujer que llegan desde la rodilla hasta el medio de la canilla; después se ponen un gorro de cartón muy alto adornado con cintas de papel de varios colores, a los que van de este manera vestidos les llama damas y gigantes; los primeros llevan cubriendo la cara un velo, y los segundos, una careta de cartón con un bigote que le llega hasta las orejas...”

Farandulleiro

Esta figura viste con roupa vella escura, como se fose unha muller de avanzada idade. Leva unha cesta con cinsa coa que emborralla á xente, e un pau co que faldrean ás madamitas. Ten un papel transgresor e provocador, dedícase a facer falcatruadas e molestar aos presentes.

Tamén Vicente Risco alude a estas máscaras, concretamente á súa actitude e comportamento:

“...existe en todas partes la máscara zarzapastrosa, vestida con ropa vieja, sucia y harapienta. [...] Son llamados [...] farandulleiros (Entrimo)” e continúa “son los encargados de las bromas pesadas, de los feo, sucio... Los farandulleiros de Entrimo llevan a veces cagarros de ovejas, persiguen a las máscaras bien vestidas para ensuciarlas y pretenden levantar la falda a las mozas”

Outros elementos

Comadres

O xoves da semana previa ao entroido ten lugar unha cea e baile nun local da Terrachá onde xúntanse mulleres e homes disfrazados de muller.

Convite

Durante a visita que a comitiva de entroido fai a unha das aldeas do municipio xúntase coa veciñanza arredor da mesa, onde se partilla comida e bebida co protagonismo para os pratos e doces locais propios do entroido.

Mecos

Trátase de bonecos de palla vestidos con roupa vella que se colocan e colgan en diferentes lugares do concello.

Recentemente para marcar o fin do tempo de entroido incorporouse a queima dun destes bonecos o mércores de cinsa.

Gaiteiros

Grupo formado por varios integrantes que abren a comitiva de madamitas e madamitos.

Transformacións e permanencias

Co avance do século XX, factores como a emigración e o envellecemento da poboación acabaron por dar a puntilla á celebración dos entroidos rurais que se celebraban tradicionalmente nas diferentes aldeas de Entrimo, quedando relegados aos dominios da memoria.

Durante un tempo só se mantivo o entroido vilego que tiña lugar na cabeceira municipal a onde acudían a desfilar e competir carros profusamente engalando de diferentes lugares do concello, porén, tampouco resistiu o embate do tempo.

O entroido actual parte do proceso de recuperación levado a cabo décadas atrás dende o seo do asociacionismo local. Tras unha fonda labor de documentación madamitas e madamitos volveron a saír ás rúas de Entrimo acompañados dos farandulleiros que constitúen na actualidade, os elementos máis característicos do entroido local.

Máscaras semellantes de novos e vellos facían no pasado recente a súa aparición noutras aldeas do concello. Na lembranza aínda perduran con viveza os desfiles de carros engalanados en diferentes aldeas da parroquia de A Illa onde ían as damas, e os galáns, montados a cabalo.

O Entroido de Lobios

Concello: Lobios

Ámbito: Municipal

Datas principais de celebración:

- Domingo de entroido
- Martes de entroido.

A celebración do entroido na actualidade (2025)

A asociación cultural Os Follateiros, con anterioridade ao comezo do entroido, celebra obradoiros para a elaboración dos traxes e máscaras do follateiro. Para a obtención da materia prima principal, o follato, sementan un terreo con millo de distintas variedades que confire aos traxes diferentes tons e cores, o colleitan e seleccionan as follas e espigas que empregarán para a confección da vestimenta.

A celebración desenvólvese fundamentalmente arredor dos días grandes de entroido pero xa nos días previos ten lugar a colga do meco, en Lobios, e da meca, en Grou. Tamén en diferentes aldeas e lugares aparecen outros bonecos de palla que anuncian a chegada do entroido.

Domingo e martes son os días nos que a comitiva de follateiros sae a correr o entroido polas parroquias, achegándose a diferentes aldeas cada un dos días. Debido ás grandes distancias e dispersión da poboación o traxecto entre uns lugares e outros faise en autobús.

A paso lixeiro, fanse notar co son dos chocallos durante o seu percorrido ata as casas, locais ou espazos comunais (eiras, adros, prazas...) nos que se xuntan coa veciñanza. Nelas se canta e baila ao son da pandeireta, e ao rematar patean e golpean o chan cos paus que portan e axitan os chocallos emitindo vítores. Quen os recibe os invita a comer e a beber: filloas, chourizo, bica e licores. A secuencia se repite de xeito similar nas diferentes paradas.

O martes, tras percorrer as aldeas pola mañá o grupo de follateiras e follateiros regresa á cabeceira municipal, onde á tarde ten lugar o desfile organizado polo concello, no que se integran tanto estes, abríndoo, coma os danzantes de Vilameá, pechándoo. Partindo dun extremo da vila no que se atopa a residencia de persoas maiores, que é visitada, se percorre a rúa principal de Lobios ata a praza Roxa, na que teñen lugar os festexos e o concurso de disfraces. O acto que pecha a xornada é a lectura do testamento recentemente recuperado.

Personaxes principais e roles

Follateiro

É a máscara principal que caracteriza na actualidade este entroido. Trátase da reinterpretación dunha máscara de vello que aló menos saía pola parroquia de Grou, no que se empregaban follatos do millo para remendar os descosidos da roupa vella que se atopaba na casa. Podían levar tamén un curucho de esparto na cabeza.

O traxe actual esta cuberto na súa totalidade con follatos de millo que se adhiren á roupa. O de muller pode levar saia, outros levan capa ou un manto. A máscara é de cartón branco e está cuberta e adornada con grans de millo de diferentes cores e tonalidades que lle proporcionan as ata cinco variedades da planta. Portan un pau ao que se lle engaden ramas de toxo nun dos extremos e un cinto con chocallos ou campaiñas

Outros elementos

Testamentos e coplas

Tradicionalmente o testamento tratábase do reparto público alegórico das partes dun animal morto a diferentes veciños en función das “necesidades” percibidas e cun fin de chanza. Tamén se facían coplas satíricas destinadas a membros da comunidade, normalmente figuras públicas e institucións como políticos, curas e a garda civil.

Na actualidade recuperouse esta manifestación en forma de coplas satíricas. Ten lugar o martes de entroido na praza Roxa ao remate do desfile de carnaval. Tamén se recitan en Grou o domingo de entroido.

Convites

Ofrecidos pola veciñanza, son varios os alimentos que se comparten cos follateiros e os asistentes propios destas datas, especialmente doces como filloas, orellas e bica, así como licores de herbas e de café.

Meco e meca

Trátase de bonecos de palla vestidos con roupa vella, un masculino e outro feminino que se colgan os días previos ao inicio do entroido en lugares separados. Ao longo dos días son levados a diferentes aldeas para acabar, o martes de entroido xuntos na praza Roxa.

Transformacións e permanencias

Do mesmo xeito que a meirande parte dos entroidos da contorna, os do concello de Lobios foron esmorecendo progresivamente ao longo da segunda metade do século XX debido á emigración e o envellecemento poboacional ata desaparecer por completo, restando unicamente a celebración que tiña lugar na cabeceira municipal, cun carácter e dinámica propia respecto aos entroidos rurais que noutrora se celebraron nas diferentes aldeas e parroquias.

Algúns exemplos desas manifestacións que aínda permanecen na memoria das persoas que os viviron son os chamados soldados da Costa, que tiñan lugar nas aldeas de Ludeiros e Compostela na parroquia de San Salvador de Manín. Mozas solteiras vestidas de bonito percorrían a aldea subidas nun carro engalanado precedidos de mozos a cabalo igualmente ataviados con traxes elegantes. Esta comitiva era acompañada por outros enmascarados con roupas vellas que amolaban aos espectadores emborrallándoos cun trote ou con máquinas de sulfatar cheas de esterco. Un meco era levado diante no carro.

En aldeas de San Paio de Araúxo lémbrese unha vestimenta na que destacaba un chapeu elaborado con arcos ornamentados con pólas de oliveira, anacos de cristal e o miolo dos xuncos. Durante a festa, as mozas que o portaban púñano na cabeza dos mozos cos que querían bailar; ou a máscara que en Puxedo fustrigaba con vexigas. Tamén, ata tempos recentes, as aldeas de Ganceiros e Xendive na parroquia de San Salvador de Torno, enfrontábanse nunha disputa ritual verbal e xestual que tiña lugar no límite entre ambas.

Esta confrontación tamén se trasladaba á elaboración do mellor carro de entroido, e, finalmente, na noite do último día da festa, no acto de levar e colgar un boneco de palla, chamado burro ou entroido, a aldea veciña, procurando non ficar con el no despuntar do día.

So recentemente, activouse un proceso de recuperación de certos aspectos da celebración tradicional que pivotou arredor da reinterpretación dunha máscara tradicional. Neste proceso o entroido transcendeu o seu carácter local para adquirir unha dimensión municipal conectando os diferentes lugares do concello.

O Entroido de Vilameá

Concello: Lobios

Ámbito: Local

Parroquia / lugar:

Santa María de Riocaldo
/ Vilameá

Datas principais de celebración*:

- Sábado de entroido

*Antigamente a celebración do entroido no lugar de Vilameá tiña lugar o martes, pero na actualidade para facilitar a participación trasladouse ao sábado

A celebración do entroido na actualidade (2025)

Os días previos ao sábado de entroido últímanse os preparativos que comezaron meses antes cos ensaios dos pasos das danzas. Prepárase tamén o lugar onde estas se van levar a cabo. Por primeira celébrase nunha finca lindeira á capela de Santa Lucía, na entrada da aldea. Libre de restrollos, ramallos de mimosas en flor chántase todo ao redor formando un círculo cun corredor de acceso. No centro está fincado un pau longo metálico dende o que colgan as fitas de cores que se empregarán nalgunha das danzas. Tamén son confeccionados os arcos florais que portan os danzantes.

Na capela e nas rúas do seu entorno están presentes bonecos de palla que anuncian a festa. Co arranque da tarde a música verbenera que soa alta quebra o silencio e anuncia o inicio da celebración. Pouco a pouco conéganse no lugar veciños e danzantes, e dous mestres de cerimoniais disfrazados.

A comitiva guiada por un tractor coa música e seguida por parellas de danzantes e veciños disfrazados e sen disfrazar, percorre as rúas da Devesa e Vilameá, ata regresar á capela. Na finca próxima as parellas de danzantes, masculina e feminina, executan as danzas. En primeiro lugar a chamada danza dos arcos, ao son da música tradicional, e a continuación a das cintas. Hoxe participan parellas de persoas adultas e rapaces aínda que tradicionalmente o habitual era que foran mozos e mozas.

Ao remate das danzas soan uns foguetes avisando da chegada dos chamados entroidos vellos. Irrompen entre a xente xerando balbordo e confusión, lanzando borralla, cinsa e formigas aos danzantes e congregados, e golpeando con foles. Tras varias pasadas retíranse e ten lugar unha chocolatada popular co que se pon fin á celebración.

Personaxes principais e roles

Danzantes ou novos

Trátase dunha das figuras principais do entroido de Vilameá, son os encargados de executar por parellas as danzas. A vestimenta é vistosa e colorida e difire entre o home e a muller.

O traxe feminino ten o seu elemento principal na saia, está confeccionada coas antigas colchas que se reutilizaban eses días para elaborar o traxe. Levan camisa branca con fitas de cores, un pano cruzado sobre os ombros e sombreiro de palla adornado con motivos florais.

Pola súa banda, **o traxe masculino** componse dun pantalón negro con bandas verticais vermellas, camisa branca cunha banda cruzada e fitas de cores, faixa verde e pano vermello atado á cintura. Tamén leva sombreiro de palla adornado. As fitas e adornos actuais fan das veces dos elementos florais que se empregaban antigamente. Non tapan a cara.

Son dúas as danzas tradicionais que executan na actualidade: a danza dos arcos e a danza do pau ou das fitas, esta última incorporada segundo os informante nos anos 60. Anteriormente tamén se danzaba outra coñecida coma das palmas.

Entroidos vellos

Son outras das máscaras características do entroido. Visten con roupas vellas escuras van coa cara tapada e levan cinza, formigas e borralla que botan á xente. Tradicionalmente estas figuras corrían o entroido percorrendo as rúas das aldeas á tardiña, e podían facer a súa aparición xa dende o San Brais.

Home do fol

Trátase dun máscara fustrigadora. Veste con roupa vella e porta un fol cheo de papeis, la e outros elementos que emprega para golpear á xente. Antigamente participaba na corrida do galo tratando de impedir que os rapaces lle desen captura.

Transformacións e permanencias

O entroido de Vilameá celebrouse ata datas relativamente recentes acabando por decaer nas últimas décadas do século pasado. A súa recuperación é recente impulsada pola veciñanza, a partires de obradoiros de confección de traxes.

Antes do seu esmorecemento a mediados do século pasado, o entroido celebrábase en varias aldeas da parroquia de Santa María de Riocaldo, en cada unha delas nun día concreto: Padrendo no domingo fraco, Bubaces o sábado de entroido, na Devesa o domingo gordo, en Torneiros o luns e en Vilameá o martes de entroido.

Tanto na Devesa como en Vilameá, aldeas veciñas, o espazo central da celebración tiña lugar nunha finca chamada A Sanrela e na veiga próxima.

Alguns elementos recordados pola veciñanza que compuñan o núcleo da celebración desapareceron, como a corrida do galo, na que participaba a rapazada, a lectura do testamento, as comedias e oficios e a banda de música que amenizaba a festa. Porén, moitos outros se manteñen: os danzantes ou entroidos novos coas súas danzas, e recentemente os entroidos vellos.

Tamén apareceron algúns elementos novos como a elaboración de bonecos de palla que se empregan para anunciar o entroido.

O Entroido de Muíños

Concello: Muíños

Ámbito: Municipal

Datas principais de celebración:

- Sábado véspera de domingo corredeiro
- Sábado de entroido

A celebración do entroido na actualidade (2025)

Arrinca en Muíños o entroido a véspera de domingo corredeiro, cando o grupo de cabreiros, integrado por persoas adultas e mozas, percorre as aldeas do concello, desprazándose entre elas en autobús debido a súa dispersión. Anos atrás a xornada prolongábase todo o día pero hoxe límítase á tarde.

Á súa chegada, o grupo de persoas enmascaradas percorre as rúas ao son da gaita e tambores que portan os propios enmascarados. O tintineo que emiten as campaiñas do traxe e o son dos chocallos acompañan o paso dos cabreiros ata as súas paradas, normalmente no baixo ou patio dunha vivenda, ou nun local. No interior se come e se bebe a comida partillada pola veciñanza e se dan vítores repetindo o cántico:

“Quen somos?!”, [ao que se responde a coro] “cabreiros!”... “de onde vimos?... de Muíños!”

O percorrido polas parroquias e aldeas remata ao final do día na cabeceira municipal, onde a comitiva de cabreiros percorre a rúa principal penetrando nos distintos establecementos e bares.

O último día de celebración é o sábado de entroido en Mugueimes. Durante a tarde ten lugar o desfile de comparsas e carrozas organizados polo concello, nos que participan os cabreiros abrindo o paso. É habitual que o desfile visite a residencia de maiores como parte do seu percorrido.

A celebración de entroido pon o seu peche cunha comida ofrecida polo concello no que se gustan produtos propios das datas.

Personaxes principais e roles

Cabreiro

A figura do cabreiro imita na súa vestimenta a este animal. Está composta por un pantalón negro e polainas brancas, o primeiro adornado con pasamanerías en vermello e dourado, e as segundas en dourado; camisa branca, chaleco vermello con pasamentería en vermello e dourado e faixa. Leva unha capa de cor negro con cintas e campañas, un zurrón e pode levar cinto con chocallos. A cabeza cóbrese cunha máscara que semella a dunha cabra. Porta un pau rematado do que pende o que sería a cola dun raposo.

A figura tal e como hoxe se coñece naceu nos anos dous mil por iniciativa municipal a partires das memorias recollidas de veciños do lugar de Vilar de Cas, onde segundo a tradición oral, saía durante o entroido unha figura fustrigadora cuberta con pelicas de becerro, portando unha cabeza de cabra con cornos, chocas e un pau rematado cun rabo de raposo co que golpeaba á concorrencia.

Segundo as fontes, anunciaban a súa inminente chegada na madrugada do sábado de entroido co estrondo do bater das chocas, para facer acto de presenza o domingo. Os actos remataban cun xantar colectivo.

Elementos relacionados

Convites

Durante as paradas que fai o grupo de enmascarados nas casas dos veciños que os reciben son invitados por estes a comida e bebida que se comparte con todos os alí reunidos.

Transformacións e permanencias

Os entroidos tradicionais do concello de Muíños foron esmorecendo ao longo da segunda metade do século XX ata a súa completa desaparición.

Décadas atrás era habitual ver correr o entroido polas aldeas a enmascarados vestidos con roupas vellas, as visitas aos fiadeiros onde se atopaban as mozas para faldrealas, e os bailes de entroido nas eiras. Tamén era lembrada a presenza de máscaras fustrigadoras encarnadas por mulleres en Mugueimes, e as disputas rituais entre os barrios de Maus de Salas, entre outras manifestacións.

A partires dos anos dous mil, en liña con outros procesos de recuperación de máscaras e entroidos rurais en concellos veciños, recuperouse co apoio municipal a figura do cabreiro propia de Vilar de Cas, que pasou a converterse na imaxe representativa e diferenciadora do entroido de Muíños ampliando o seu ámbito local de acción ao nivel municipal, revitalizando a celebración que estaba perdida.

O Entroido de Cabril

Concello: Montealegre

Freguesía/ lugar: Cabril / Cabril

Ámbito: Parroquial

Datas principais de celebración:

- Martes de entroido

A celebración do entroido na actualidade (2025)

En Cabril, os últimos preparativos da celebración arrincan no mesmo martes de entroido coa preparación colectiva do carro e o boneco coñecido como Pai fartura. No mesmo campo da festa onde se ultiman os detalles, reúnense veciños e enmascarados nun ambiente festivo.

Dende este lugar, o cortexo percorre, por estradas e carreiros, as cinco aldeas da freguesía. Ábreo o carro, tirado por un burro guiado por un home ataviado con roupas tradicionais, que porta ao Pai fartura. Ségueno o grupo de concertinas, e detrás os caretos. O son da música e dos chocallos acompaña ao cortexo, ao que se van unindo veciños disfrazados e sen disfrazar.

En cada aldea os enmascarados diríxense a unha praza ou largo, onde se baila e canta ao son das concertinas. A veciñanza prepara alimentos: embutidos, filloas... que dispoñen na rúa ou no interior das casas, compartíndoas coa comitiva e os presentes. O baile e o canto tamén se sucede no centro de persoas maiores da localidade que é visitado polo grupo de enmascarados.

Ao caer a tarde a comitiva regresa ao punto de partida no parque de Eiredo, onde continúa a festa ata a noite. Tras unha cea comunitaria con produtos propios, o tempo de entroido remata coa lectura do testamento do Pai fartura e a súa queima.

Personaxes principais e roles

Caretos

Trátase da máscara máis característica do entroido de Cabril, visten trapos vellos, sacos ou farrapos, cobren a cabeza con panos e a cara con máscaras de cortiza, coiro, madeira e outros elementos vexetais que tamén son usados como adornos. Antigamente era habitual que usaran rendas para ocultar o rostro. Portan paus e tamén algúns deles colar de chocалlos ou campaiñas.

Outros elementos

Pai fartura

Sobre un armazón de madeira o seu corpo elabórase con diferentes elementos vexetais, ramallos de mimosas, outros arbustos e palla seca. Un cepo oco de madeira emprégase para a cabeza. Adórnase cun colar de mazarocas de millo e outros obxectos. Representación do entroido, quéimase para poñer fin ao período festivo.

Testamento

Antes da queima do Pai fartura procédese á lectura do seu testamento no que da conta das súas andanzas e falcatuadas.

Concertinas

Forman parte do cortexo de entroido, encargados da música durante o percorrido e as paradas onde se baile e canta.

Convites

A veciñanza abre as súas casas para invitar aos enmascarados a beber e comer. Tamén os alimentos son compartidos e sacados a rúa ou as prazas.

Transformacións e permanencias

Na actualidade a celebración do entroido quedou reducida a un único día, se ben antigamente, segundo a memoria local estendíase durante varios días.

Manifestacións hoxe desaparecidas, - de conflito ritual entre aldeas -, aínda son recordadas: durante as noites levábase o boneco de entroido dunha aldea a outra procurando non ser descuberto, mentres a veciñanza tentaba evitalo ou devolvelo se non o lograba. Hoxe aquela reafirmación do territorio aldeán foi substituída pola celebración compartida da freguesía.

O Entroido de Outeiro

Concello: Montealegre

Freguesía/ lugar: Outeiro/Outeiro

Ámbito: Local

Datas principais de celebración:

- Domingo de entroido

A celebración do entroido na actualidade (2025)

Os preparativos que arrincaron días atrás coa confección das vestimentas, rematan a mesma mañá do domingo de entroido cos últimos arranxos antes de saír.

Xa á tarde, os folhateiros percorren as rúas da localidade portando consigo o boneco de palla do entroido destinado a ser queimado no centro da aldea. Fanse acompañar dun gaiteiro e tambor. Xunto á música, o tintineo de campaiñas e chocallos que portan vai resoando polas rúas.

O percorrido do cortexo remata no largo da aldea onde se prolonga o baile ao son da música e cantos populares, incorporándose concertinas e outros músicos. Avanzada a tarde, préndeselle lume ao boneco de entroido que se consumira entre lamentos e choradeiras.

Reducio a cinzas, enmascarados, veciños e visitantes comparten unha comida comunitaria con viño, chourizos e doces, prolongando a festa ata o solpor.

Personaxes principais e roles

Folhateiros

É a máscara característica do entroido de Outeiro. Os traxes confecciónanse cos follatos de millo que se pegan a diferentes pezas de roupa. O traxe feminino leva saia e masculino pantalón. Tapan a cara cunha máscara de cartón branco adornada con grans e anacos de mazarocas de millo de diferentes cores. A materia prima obténse dos propios cultivos de millo locais.

Semellantes á figura do entroido de Lobios, é unha creación recente que reinterpreta a vestimenta dos farrapeiros de antano, elaborada coas roupas vellas que se atopaban na casa, as cales durante o entroido se remendaban coas follas do millo.

Outros elementos

Boneco de entroido

Figura humana de palla vestida con traxe e follatos. O seu destino é acabar queimado na fogueira no centro da aldea, representando o fin do tempo de entroido.

Transformacións e permanencias

O actual entroido de Outeiro iniciouse fai seis anos, artellándose arredor da iniciativa local co apoio da cámara municipal, adoptando formas novidasas.

Factores como a emigración e o envellecemento da poboación acabaron tempo atrás coas celebracións tradicionais.

O Entroido de Lindoso

Concello: Ponte da Barca

Ámbito: Local

Freguesía/ lugar

Lindoso/Castelo e Parada

Datas principais de celebración:

- Domingo de entroido
- Martes de entroido

A celebración do entroido na actualidade (2025)

O cinco de xaneiro marca o inicio do Entroido. Nesa xornada, os organizadores percorren a aldea cantando os Reis pedindo comida de casa en casa. Cos alimentos obtidos celebran unha cea onde se planifica a festa e se reparten os papeis de cada quen nos arranxos previos necesarios aos días grandes.

A celebración propiamente dita dá comezo o domingo gordo pola mañá á saída da misa. Abre a comitiva o carro que transporta o Pai Velho, un busto de madeira masculino vestido con traxe e camisa. Séguelle o chamado carro das Ervas, cuberto por completo por unha estrutura vexetal de ramallos verdes de mimosa. Ambos carros van tirados polos mellores bois da aldea, unidos por un xugo ricamente traballado. O carro e o xugo van ornamentados con papeis de cores imitando motivos vexetais.

Ao son das chocas dos bois e do rechouchío dos carros, avanza o cortexo polas rúas da aldea. Detrás a rusga pon música á camiñada na que participan veciños e foliões. Nas paradas báilase ata chegar ao lugar do cruceiro onde se representan as partes, escenas burlescas sobre sucesos e persoas locais. Ao longo da tarde hai música e baile no largo do pobo.

No martes de entroido ao inicio da tarde repítese o cortexo guiado polos carros, percórrense os camiños facendo paradas para bailar e representar as partes. Fan agora a aparición os varredouros, enmascarados que portan escobas de limpar o forno, coas que “barren” á xente emborrallando o calzado e os pés.

A música e o baile tradicional, en círculo por parellas, ao son das concertinas, a raspa e o tambor, acompañado das castañolas tocadas polos homes, prolóngase ata a noite cando ten lugar o velorio e funeral do Pai Velho.

Viúvas e choradeiras vestidas de loito e portando obxectos sexuais, láméntanse pola súa morte sobre o seu corpo xacente, rodeado de fotos de mulleres espidas. Entre berros, gritando “Adeus, Pai Velho, foste un bo pai” e xemidos, o cortexo fúnebre diríxese á fogueira onde se tira para ser queimado.

A continuación procédese á lectura do seu testamento, no que expresa os seus desexos e partilla os seus bens entre veciños con reivindicacións e moñas dirixidas ás institucións locais.

Personaxes principais e roles

Varredouros

Enmascarados que polo xeral levan sombreiros de palla e o rostro cuberto con panos. Empuñan vasoiras do forno coas que buscan emborrallar aos veciños e asistentes.

Outros elementos

Pai velho

Busto de madeira masculino que representa segundo as interpretacións locais o inverno e o tempo de entroido, en contraste co carro das Ervas, asociado á primavera e á renovación da natureza. Gárdase, trala súa morte, en segredo ata a súa reaparición no inicio do próximo entroido.

Partes

Trátase de pequenas representacións ou escenas teatrais de ton satírico na que se mofan de persoas e sucesos acontecidos na aldea durante o ano.

Rusga

Comitiva musical formada por concertinas, bombos, ferros e castañolas.

Testamento

Lectura satírica no que o Pai velho repasa as súas andanzas e reparte os seus bens entre a veciñanza.

Transformacións e permanencias

O Pai vello é unha das manifestacións mais antigas da freguesía, que mantivo a súa continuidade ao longo do tempo. Porén, nas décadas dos setenta e oitenta a práctica perdeu intensidade.

Dende principios dos anos dous mil dez, a cámara da xunta da freguesía e a comunidade, a través da asociación local, iniciaron un proceso de revitalización mantendo os seus elementos tradicionais e incorporando novas expresións, como a lectura do testamento do Pai Velho.

O Entroido de Castro Laboreiro

Concello: Melgaço

Ámbito: Local

Freguesía/ lugar

Castro Laboreiro e Lamas de Mouro /
Castro Laboreiro*

Datas principais de celebración:

- Sábado de entroido

* Na actualidade os farrangalheiros saen na vila de Melgaço.

A celebración do entroido na actualidade (2025)

Hoxe a celebración desprazouse á capital do concello, integrándose nos festexos do carnaval urbano de Melgaço.

Ao caer a noite, as mulleres vístense coas roupas propias do farrangalheiro: saias vermellas bordadas, blusa branca, pano cruzado e o garruço coroado de fitas. Levan na man un ramo de mimosas que substitúe a antiga vara coa que, noutro tempo, golpeaban a aqueles que se lles achegaran.

En parellas percorren as rúas de Melgaço ao son das concertinas e co acompañamento das castañolas. No largo onde teñen lugar os festexos principais do carnaval, bailan diante dos presentes, en círculo por parellas.

Ao final da xornada, na mesma praza, entre pregarias e lamentos, quéimase o entroido ata quedar reducido a cinzas.

Personaxes principais e roles

Farrangalheiros

Figura característica do entroido de Castro Laboreiro. Tradicionalmente eran as mulleres solteiras as que vestían así. Contrariamente ao que acontece en moitos entroidos veciños de Galicia e Portugal onde o protagonismo o tiñan os mozos, en Castro Laboreiro, marcado pola forte emigración estacional masculina, o facían as mozas solteiras.

O traxe componse de polainas brancas, saiote vermello bordado, alxibeira, blusa branca e pano cruzado sobre as costas. A cabeza cúbrese cun pano e a cara cunha renda ou pano de encaixe para garantir o anonimato. Sobre esta o característico garruço – sombreiro cónico feito de cartón adornado con fitas de cores. Tradicionalmente levaban zocas.

Era unha máscara fustrigadora para o que empregaba unha vara, entraba nas casas facendo falcatuadas como recorda unha veciña do lugar:

*“Íamos pasear ao lugar, íamos às casas, fazíamos asneiras. Pintávamos um cisco. Tínhamos umas varas. Ninguém se podia chegar a nós se não batíamos-lhe. Os farrangalheiros eram bravos!”**

Esfarrapados

Tempo atrás esta máscara percorrían as aldeas, rúas e casas de Castro Leboreiro vestidos con roupas vellas e portando chocallos, e a cara tapada con panos. O seu papel era o de provocar desorde facendo falcatuadas.

Outros elementos

Boneco de Entroido

Trátase dun boneco vestido ao xeito dun esfarrapado cun traxe vello farrapento. A súa queima marca hoxe o final do entroido do mesmo xeito que tempo atrás:

*“Antigamente queimavam-se os entrudos. Depois a gente berrava. Berrava pelos entrudos: Meu entrudinho, não quero que vás embora”**

Concertinas.

Acompañan ao cortexo das farrapeiras un grupo de concertinas xunto con outros instrumentos. Igual que antano, segue a ser un compoñente fundamental da festa animando o baile, e así é lembrado:

*“Depois tínhamos um tocador. Pagávamos-lhe a um tocador três dias. E a mocidade vinha-nos, onde a nós e depois dançávamos. Dançávamos um pouco, de farrangalheiros, mas depois íamos tirar aquele fato e vestir outro”**

Transformacións e permanencias

O entroido de Castro Laboreiro declinou na segunda metade do século XX pola emigración e o despoboamento, quedando reducido ao ámbito familiar.

Nos últimos anos, grazas ao labor de recolla e documentación impulsado pola Cámara Municipal de Melgaço a celebración foi revitalizada, conseguindo que os farrangalheiros volveran saír ás rúas.

** Testemuñas de Angelina Fernandes, recollida no e-Museu do Pat. Cultural Imaterial*

O Entroido de Pitões das Júnias

Concello: Montealegre

Freguesía/ lugar:

Pitões das Júnias / Pitões das Júnias

Ámbito: Local

Datas principais de celebración:

- Domingo de entroido
- Martes e mércores de entroido

A celebración do entroido na actualidade (2025)

Na aldea, a chegada do tempo do entroido anúnciase xa na véspera do domingo magro co son dos cornos. Esta chamada dende os diferentes barrios de Pitões repítese nos días centrais antecedendo a saída dos caretos e farrapões. Bonecos de palla, vestidos ao xeito dos caretos, repartidos polas rúas informan igualmente do tempo festivo que chega.

Cada día á tarde ou á noiteña, de acordo cos informantes, os enmascarados percorren as rúas dos diferentes barrios sen un itinerario concreto ata xuntarse no largo do pobo. Tradicionalmente visitábanse os fiadeiros nos que se podía entrar tras o permiso solicitado polo gardián, figura coa cara descuberta que acompaña aos caretos.

Na praza, lugar de reunión de veciños e enmascarados, báilase ata a noite arredor dunha fogueira e ao son da charanga que ameniza a festa. Preto recrease o espazo dun fiadeiro onde se ofrecen produtos tradicionais do tempo de entroido como a orelheira e o fumeiro e doces como as filloas.

O último día de entroido remata cunha última cocción de pan de centeo no forno comunal, que se reparte entre locais e visitantes, e a posterior festa no largo do pobo.

Personaxes principais e roles

Caretos

Existe a figura do home e o da muller. Ambas visten coas mellores roupas, traxe e vestido, bo calzado e adornos. Levan un pano sobre a cabeza e unha renda fina para ocultar a cara. Tradicionalmente esta roupa era emprestada co fin último de non seren recoñecidos. Actúan en parellas e van acompañados dun gardián, encargado de evitar que se lles descubra.

Gardián

Este personaxe vai coa cara descuberta. A súa función é a de protexer aos caretos; cando se visitaban os fiadeiros era o encargado de pedir permiso de entrada. Antano este papel o exercía un home alto ou corpulento.

Farrapões

Figuras máis descoidadas, visten roupa vella e rota. Tapan a cara con telas de xeito que non poidan ser recoñecidos. Portan chocallos, campaiñas e paus. É unha figura transgresora, irrompen nas casas e provoca ás persoas con burlas e falcatruadas.

Outros elementos

A cocción do pan

Un dos elementos tradicionais do entroido de Pitões é a cocción de pan no forno comunal. Na actualidade elabórase cada un dos días grandes, dende o chamado sábado filhoeiro ata a terza do entroido. Un pan que é compartido coa comunidade.

Fiadeiros

Eran dependencias ou lugares no interior das casas ou nas cortes onde tradicionalmente as mulleres se reunían para fiar rematando con baile e festa a onde acudían os mozos. Polo xeral tiñan lugar á noite durante gran parte do inverno, cando as tarefas do campo eran menores. No actual entroido de Pitões, estes lugares que eran visitados polos enmascarados, recreáanse no centro da vila, como punto de encontro e espazo festivo.

Transformacións e permanencias

Dende mediados do século XX o entroido sufriu un intenso declive ata a súa práctica desaparición por mor da emigración.

Porén, arredor de algo máis dunha década, reverteuse a situación a través da recuperación de diversas prácticas e máscaras froito dun traballo de documentación e recolla de memorias co apoio da municipalidade.

O Entroido de Tourém

Concello: Montealegre

Freguesía/ lugar: Tourém / Tourém

Ámbito: local

Datas principais de celebración:

- Domingo de entroido

A celebración do entroido na actualidade (2025)

A festa celébrase arredor do domingo gordo, aínda que os preparativos arrincan días antes cos arranxos dos carros e a elaboración de bonecos de palla que son dispostos por distintos cantos da aldea anticipando o tempo de entroido.

Co inicio da tarde, máscaras e veciños reúnen nas proximidades da igrexa de San Pedro, no barrio da Lages, un dos dous nos que se divide Tourém. A música das concertinas anima o avance do cortexo de entroido que percorre as rúas camiño de Outeiro, o outro dos barrios que conforma a aldea.

Tradicionalmente o entroido comezaba con disputas entre os dous barrios, mediante burlas e brincadeiras, que ritualizaban as tensións sociais.

Fan parte da comitiva diversos carros que transportan máscaras ou bonecos, os felipeiros vestidos con roupas vellas e enmascarados cubertos con coroas, entre os que se entremezcla a veciñanza. Hai disfraces satíricos facendo mofa de institucións, tamén carros alusivos sarcasticamente a acontecementos da actualidade política. Tempo atrás tamén facían parte do cortexo a representación de comedias, como os partos e casamentos, ou actos satíricos nos que se criticaba á xente e se aludía a eventos sucedidos na aldea amparados no anonimato da máscara.

No largo do Outeiro a comitiva fai parada para bailar e cantar ao son das concertinas antes de continuar a súa camiñada que remata cunha comida comunitaria.

Personaxes principais e roles

Felipeiros

É a figura característica do entroido de Tourém. Poden vestir con roupas vellas, tapando a cabeza con panos e a cara cun pano de encaixe. Tradicionalmente eran os mozos e mozas os que vestíanse deste xeito. Tamén é habitual as máscaras que se cobren con corozas, traxes feitos de palla ou xunco que empregaban os labradores e pastores para protexerse da choiva. Igualmente ocultan a cara cun pano de encaixe para manter o anonimato. Tempo atrás, segundo a memoria local, saían figuras que se vestían con pelicas de animas.

Eran os felipeiros máscaras fustrigadoras, empregando vexigas que levaban atadas a un pau para golpear a xente. No seu deambular polas rúas acostumaban a entrar nas casas dos veciños.

Outros elementos

Concertinas

Fan parte do cortexo de entroido, acompañan a camiñada coa súa música e se encargan de animar a festa durante as paradas onde se canta e baila.

Bonecos

Figuras de palla vestidos ao xeito dos felipeiros que se colgan e dispoñen polas rúas e casas durante o entroido.

Transformacións e permanencias

Como sucedeu noutras freguesías e aldeas do entorno, o entroido de Tourém, foi perdendo intensidade co avance da segunda metade do século XX. Porén, nas últimas décadas, da man da municipalidade e de institucións culturais, a comunidade recuperou parte das figuras e manifestacións tradicionais adaptándoos á nova realidade social.

Na memoria local permanece o recordo dos enfrontamentos entre barrios, das comedias satíricas, a partilla de lacón, orella e chourizos nunha comida comunitaria durante o domingo de entroido, e outras máscaras que formaban parte do cortexo: cabaleiros, bonitos vestidos de branco con sombreiros de cartón cónicos adornados con cintas vermellas, e xitanas, tamén coñecidas nos entroidos galegos de fronteira.

O fin do tempo festivo chegaba co enterro dun boneco de palla de grandes dimensións, representación do entroido, que ía precedido dun cortexo que choraba a súa perda.

Situado na raia seca, o entroido de Tourém, comparte formas e expresións comúns cos do lado galego, exemplo claro da continuidade cultural transfronteiriza.

Fronte á despoboación, folión★

Novos? sentido para novos entroidos. Festa, identidade e resistencia.

“Vestiamonos de carnaval e ibamos aos pueblos, rapaces e rapazas toda a juventud, era unha feira. Pero o lugar terminou, era un lugar de, eu que sei... pasábase moi ben, e agora non, agora é triste. Agora é triste porque non hai xente, só maiores, só maiores, hai máis vellos ca novos”.

Unha veciña, a máis vella dun lugar.

Condensan as palabras desta veciña unha percepción estendida en moitos recunchos do territorio da Reserva: a sensación dun tempo que acaba, o esmorecemento e a imposibilidade de continuidade, «o lugar terminou» enfatiza.

Neste contexto, poderíamos dicir que correr o entroido é hoxe un acto de resistencia, distinto do que foi no pasado recente, cando as festas foran prohibidas ou reprimidas, pero igual ou mais valioso. Trátase agora dunha resistencia fronte a unha forza mais implacable, constante e silenciosa: a do abandono, o despoboamento e o envellecemento da poboación.

Contra ela, o entroido exerce a súa resistencia a través da reafirmación da identidade da comunidade que o celebra, expresando o sentimento de pertenza e facendo visible a súa existencia e continuidade no tempo. Hoxe, con maior ou menor correlación dependendo do lugar, a máscara singular de cada entroido representa e identifica cara o exterior esa comunidade. O enmascaramento constitúe un xesto de afirmación das identidades locais, de permanencia e loita nun territorio marcado pola despoboación.

Mais o entroido non só reafirma as identidades locais, ten a capacidade tamén de construír e activar a propia comunidade. Durante uns días, veciños e veciñas, reencóntranse. O tempo festivo convértese nunha desculpa para estimular a vida colectiva e reforzar vínculos familiares, veciñais e interxeneracionais.

Os percorridos polas aldeas reavivan relacións arredor da comida compartida e das conversas. As visitas aos centros de maiores conectan xeracións e recoñecen a quen precedeu a comunidade. Hai unha conexión no espazo e tamén unha conexión no tempo, entre pasado e futuro. O entroido sostén así a rede social dun territorio disperso.

Fronte ao run run recorrente que se repite en cada aldea, de baleiro e ausencia de xente, fronte á narrativa de ocaso dos pobos, o entroido introduce un contrapunto festivo, no que se reúne a xente que habita, e regresa a que se marchou.

É así o entroido expresión do espírito de loita por manter vivo o territorio. Funciona como un acto consciente de resistencia cultural que foi liderado fundamentalmente pola mocidade e as asociacións de mulleres.

Moito máis que unha tradición, o entroido é unha práctica viva que, ao son das chocas e da música que resoa nas rúas e nas casas que volven a abrirse, transmuta o espazo reafirmando un territorio que segue a ser habitado e con vontade de proxectarse cara o futuro.

**Empregamos aquí o termo “folión” no seu sentido amplo —o da festa ruidosa e colectiva— máis alá das súas expresións concretas propias doutros entroidos galegos.*

Agradecementos

Esta publicación non podería ter sido escrita sen a voz e a acción dos seus protagonistas, que acompañaron e invitaron aos redactores a descubrir un rico e complexo universo festivo transmitido e celebrado de xeración en xeración. A todos eles o noso máis sincero agradecemento.

Ás persoas que puxeron voz á memoria dos entroidos e ás que nos achegaron a elas:

No concello de Bande:

- Manuel Salgado.
- Carmen Villarino Garrido.
- Mª Carmen Codea Villarino.
- María Rodríguez Rodríguez (Maruja).
- Elvira Morgade González.
- Manolo LópezDolores Estévez.

- David Salgado
- Noli Vázquez

Facilitadores

No concello de Lobios:

- Rosa Pérez Yáñez.
- M.ª Isabel Veloso Álvarez.
- Palmira Costas Salgado.
- Argentina González Salgado.
- Clementina Sousa Vázquez.
- Benito Álvarez López.

- Olga Bernarndo
- Mari Luz Estévez

Facilitadores

No concello de Lobeira

- Carmen Álvarez.
- Elvira Álvarez Domínguez

- Maria José López
- Juan Carlos Alonso

Facilitadores

No concello de Calvos de Randín

- Mª Vitoria González Salgado.
- Mª Concepción Docampo.
- Rogelio Galante Bara.
- Miguel Valencia Valencia.
- Jesús Arrojo Álvarez.
- José Carballal Rodríguez.
- Julia Álvarez Valencia.
- Bernardo Sotelo Suárez.

- Aquilino Valencia
- Elisa Martínez
- Encarna Barja

Facilitadores

No concello de Muíños

- Rosa Pena Fernández.
- Celso Diz Quintas.
- Celso Rodríguez.
- Rosa Álvarez.
- Benita Álvarez.

- Israel Rincón
- Alberto Pérez
- Celsa Rodríguez
- Lino Perdiz
- Anabel Vázquez

Facilitadores

-No concello de Entrimo

- Rosa Barroso Javier.
- Otilia González.
- María Clotilde Rodríguez.

- Ramón Alonso López
- Beatriz Pereira

Facilitadores

Aos que nos deixaron facer parte dos entroidos:

No concello de Bande:

- A.C. troteiros de Bande, especialmente a Maika Rodríguez e Eloi dos Freirías

No concello de Lobios:

- A.C. Follateiros de Lobios e especialmente a Marta Delgado
- Danzantes de Vilameá, especialmente a José Barros e Olga Bernardo

No concello de Muíños:

- A.C. Cabreiros de Muíños, especialmente a Marcos Abelleira

No concello de Entrimo:

- Asoc. de mulleres rurais de Entrimo, especialmente a Luz M. Rodríguez.

Sen esquecer a Carlos de MUGAE e traballadores públicos dos diferentes concellos pola súa dispoñibilidade e colaboración.

Pola parte de Portugal:

Ponte da Barca:

- Câmara Municipal de Ponte da Barca
- Junta de Freguesia de Lindoso
- Associação “Os Amigos de Lindoso” – Associação Desportiva e Recreativa da Freguesia de Lindoso

Melgaço.

- Câmara Municipal de Melgaço
- Projeto RAÍZES

Montalegre:

- Câmara Municipal de Montalegre
- Junta de Freguesia de Tourém
- Junta de Freguesia de Pitões das Júnias
- Junta de Freguesia de Cabril
- Junta de Freguesia de Outeiro
- Os folhateiros de Outeiro

Bibliografía

Araujo, Xosé María. 2021. *Recordos do Entroido*. Noia: Toxosoutos.

Ares Pérez, Carlos Xosé. 2019. *Festividades de inverno na provincia de Ourense: máscaras, personaxes e rituais*. Allariz (Ourense): Alveiros, Fundación Vicente Risco.

Bouza-Brey Trillo, Fermín. 1933. “Máscaras galegas de origen prehistórico.” *En Homenagem a Martins Sarmiento*, editado por Mário Cardozo, 73–82. Guimarães: Sociedade Martins Sarmiento.

Bouza-Brey, Fermín. 1957. *Las viejas máscaras de Galicia*. Santiago de Compostela: Instituto de Estudios Gallegos Padre Sarmiento (CSIC).

Caro Baroja, Julio. 1963. “Mascaradas de invierno en España y otras partes.” *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* 19 (1–3): 139–296. Madrid: CSIC.

Cocho, Federico. 1992. *O carnaval en Galicia*. Vigo: Xerais.

Dasairas Valsa, Xerardo. 1990. *O entroido nas terras de Monterrei*. Vilaboa (Pontevedra): Edicións do Cumio.

Fidalgo Santamaría, Francisco. 2002. *As caras do entroido ourensán*. Ourense: Deputación Provincial.

González Fernández, Óscar J. 2020. *Mascaradas de la Península Ibérica*. 2ª ed. s.l.: autoedición.

González Reboredo, Xosé Manuel, e Xesús R. Mariño Ferro. 1987. *Entroido: aproximación a la fiesta del Carnaval en Galicia*. Santiago de Compostela: Xunta de Galicia.

Lorenzo, Xaquín. 1934. “Notas encol do Antroido en Lobeira.” *Nós* 124–125 (ano XVI).

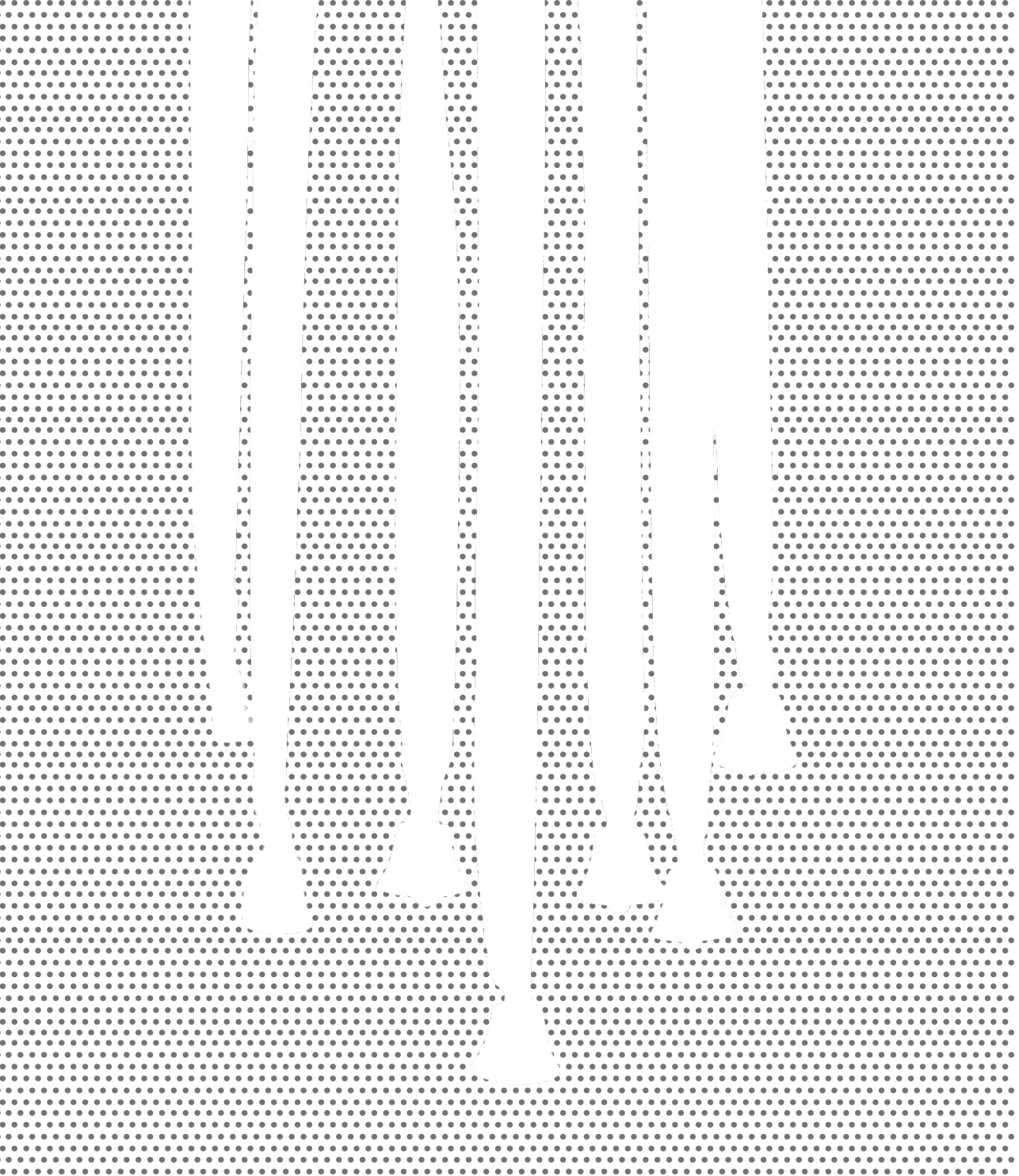
Oliveira, Ernesto Veiga de. 1995. *Festividades cíclicas em Portugal*. Lisboa: Publicações Dom Quixote.

Prat i Carós, Joan. 1993. “El carnaval y sus rituales: algunas lecturas antropológicas.” *Temas de Antropología Aragonesa* 4: 278–296.

Quintía Pereira, Rafael. 2023. *A boreada das máscaras: estudo histórico e antropológico dos Entroidos tradicionais de Xermade*. Premio Xermade na Historia, coordinado por Xosé Manuel Felpeto Carballeira, Jesús Rodríguez Rodríguez e Lucía Guizán Trastoy. Xermade: Concello de Xermade.

Risco, Vicente. 1984. “Notas sobre las fiestas del carnaval en Galicia.” *Revista de Dialectología y Tradiciones Populares* 4 (2–3). Reedición do texto orixinal de 1927.

Taboada Chivite, Xosé. 1974. “O meco no contexto mítico de renovación cósmica e vexetativa.” En *In Memoriam António Jorge Dias*, vol. II. Lisboa: s.e.

Interreg

Cofinanciado por
la Unión Europea
Cofinanciado por
União Europeia

España – Portugal

GERÊS-XURÉS
mais sustentável

GERÊS-XURÉS
RESERVA DA BIOSFERA
TRANSFRONTEIRIÇA

DEPUTACIÓN
OURENSE

O PROXECTO GERÊS-XURÉS MAIS SUSTENTÁVEL ESTÁ COFINANCIADO POLA UNIÓN EUROPEA A TRAVÉS DO PROGRAMA INTERREG VIA ESPAÑA-PORTUGAL (POCTEP) 2021-2027

Interreg

Co-financiado por
la Unión Europea
co-financiado por
Unión Europea

España - Portugal

GERÊS-XURÉS
mais sustentável

GERÊS-XURÉS
RESERVA DA BIOSFERA
TRANSFRONTEIRIÇA

.....

DEPUTACIÓN
OURENSE

